

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Çukurova University

Journal of Faculty of Divinity

Cilt 13

Sayı 2

Temmuz-Aralık 2013

Fısk Kavramı ve Hadis Usûlü Açısından Fısku'r-râvî

Doç. Dr. Bekir TATLI*

Atıf / ©- Tatlı, B. (2013). Fısk Kavramı ve Hadis Usûlü Açısından Fısku'r-râvî, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2), 21-54.

Özet- Gerek Kur'ân'da gerekse İslâm düşüncesinde en sık kullanılan kavramlardan biri de şüphesiz fısk (الفسق) kelimesidir. Kur'ân-ı Kerim'in pek çok âyetinde bu kelimenin türevleri kullanılmış olup, bunların büyük bir çoğunluğunda muhatap kâfir, müşrik ve münâfıklardır. Bununla birlikte fısk kelimesi zaman zaman müslümanların bazı davranışları hakkında da söz konusu edilmiştir. Mezhepler Tarihi'ne baktığımızda ise fısk kavramının neredeyse büyük günahlarla özdeşleştirildiğini ve mürtebib-i kebire (büyük günah sahibi) için fâsık sözcüğünün kullanılmaya başlandığını görmekteyiz. Bu bağlamda ilerleyen dönemde fısk kavramında anlam daralması meydana geldiğini söylememiz mümkün görünmektedir. Hadis Usûlü sahasına geldiğimizde de benzer bir durum karşımıza çıkmaktadır. Nitekim cerh-ta'dil alanında yazılmış pek çok kaynakta da fâsık râvî tabiri, büyük günah işleyen kişiler ve bid'at sahipleri hakkında kullanılmıştır. Hadis Usulü alanında daha önce derli toplu bir şekilde çalışılmamış olan bir konuyu ele alan bu makalede, fısk kavramının geçirdiği bu serüven ile Hadis Usûlü'nde fısku'r-râvî konusuna yaklaşımlar hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler- Fısk, fâsık, fısku'r-râvî, bid'at, mürtebib-i kebire, Kur'ân, hadis, Sünnet, hadis usûlü

Giriş

Arapça فسق "f-s-k" kökünden gelen ve gerek fiil gerekse tekil/çoğul isimler şeklinde pek çok defa Kur'ân'da geçen "fısk" kavramının bu yaygın kullanımı Hadis Usul ve Tarihi'nde de aynen karşılık bulmuş ve bu kelime çok kullanılan terimlerden biri olmuştur. Özellikle Hucurât suresinde geçen: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا "Ey iman edenler! **Fâsık** birisi size önemli bir haber getirdiğinde (o haberin doğru olup olmadığını) iyice araştırın."¹ âyet-i kerimesi fıskın/fâsıklığın bir cerh sebebi olarak kullanımında belirleyici bir rol oynamış, bunun bir sonucu olarak hadis râvisinde fısktan uzak durma şartı

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, e-posta: btatli@cu.edu.tr

¹ Hucurât, 49/6.

aranmıştır. Şimdi **fiil, mastar, ism-i fâil ve benzeri** ifade tarzlarını göz önünde bulundurarak “f-s-k” kelimesiyle ilgili bazı kullanımları dikkatlere sunmak istiyoruz.

فَسَقَ “feseka” fiili sözlükte, “taze hurmanın, kabuğunu yarıp dışarı çıkması”² ve “Allah’ın emrinden çıkma, günaha meyletme”³ gibi anlamlara gelir. **Râğib el-İsfehânî**’nin (v. 425/1034 civarı) beyanına göre birisi hakkında bu fiil kullanıldığında, onun “şeriat dairesi/kontrolü dışına çıktığı” kastedilir. Ayrıca “fısk”, “küfür”den daha genel bir ifadedir; bu noktada fısk için günahın azlığının ya da çokluğunun bir farkı olmasa da çok günah için kullanımı daha yaygındır. Genellikle şeriatın/dinin hükmünü kabul ve ikrar ettikten sonra onun ahkâmının tamamını yahut bir kısmını ihlâl eden/çiğneyen kimseye “fâsık” denilir. Kökten kâfir olan için de fâsık kelimesi kullanılır; çünkü o da aklın ve fitratın/bozulmamış insan tabiatının gerektirdiği Allah’a itaat hükmünü çiğnemiş demektir. Râğib el-İsfehânî, “Mümin olan kimse fâsık kimse gibi midir?”⁴ âyetini örnek göstererek mümin ve fâsık kelimelerinin birbirinin mukâbili olarak kullanıldığına dikkat çeker; ayrıca fâsıkın kâfirden, zâlimin de fâsıktan daha genel bir ifade olduğunu dile getirir.⁵ Buna göre kâfir-fâsık-zâlim kelimeleri arasında umum-husus farklılığı bulunmakta olup, kapsam bakımından fâsık, kâfir ile zâlim arasında bir yerde durmaktadır diyebiliriz.

فَجَرَ “feseka” kelimesine فَجَرَ “fecera” (günah işlemek/zina etmek) anlamı da verilmiştir.⁶ Arap dilcisi **Ebû Hilâl el-Askerî**’nin (v. 400/1009’dan sonra) değerlendirmelerinden anladığımıza göre “fısk” ile “fücûr” arasında hem farklı bir incelik hem de ortak bir nokta vardır. Şöyle ki, fısk, “*kebîre* (büyük günah) işleyerek Allah’a itaatten ayrılmak” an-

² Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu’l-luğa*, VIII, 414, “f-s-k” md., I-XVI, thk. Abdülazîm Mahmud-Muhammed Ali en-Neccâr, ed-Dâru’l-Misriyye li’t-te’lif ve’t-terceme, 1384/1964; İbn Fâris, Ebû’l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerriyya er-Râzî, *Mu’cemu mekâyisi’l-luğa*, IV, 502, “f-s-k” md., I-VI, Dâru’l-fîkr 1423/2002; Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu’l-luğa ve sihâhu’l-arabiyye*, I, 1543, “f-s-k” md., I-VI, Beyrut 1410/1990.

³ Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahman el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-ayn*, V, 82, “f-s-k” md., I-VIII, yy., ts.; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, VIII, 414; Cevherî, *Sihâh*, I, 1543; Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *el-Furûku’l-luğaviyye*, s. 230, Dâru’l-ilm ve’s-sekâfe, Kahire ts.

⁴ Secde, 32/18.

⁵ Râğib el-İsfehânî, Ebû’l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fi ğaribi’l-Kur’ân*, I, 491-492, “f-s-k” md., I-II, Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, ts. Ayrıca bkz. Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Huseynî, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, XXVI, 302, “f-s-k” md., I-XL, Matbaatu’l-hukûme, 1410/1990.

⁶ Cevherî, *Sihâh*, I, 1543. Yine buradakine yakın anlamda fâcîre (kötü ahlâklı) kadınlar için de “fevâsık” kelimesi kullanılmaktadır. Bkz. İbn Sîde, Ebû’l-Hasen Ali b. İsmail el-Mürsî, *el-Muhkem ve’l-muhîtu’l-a’zam*, VI, 242, “f-s-k” md., thk. Abdülhamîd Hindâvî, I-XI, Beyrut ts.; İbn Manzûr, Ebû’l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, *Lisânu’l-Arab*, I, 3414, “f-s-k” md., I-VI, Dâru’l-maârif, Kahire ts. Yine, “Kadınlarınız fâsık olduğu zaman haliniz nice olur!” şeklinde Hz. Peygamber’e isnâd edilen bir rivâyet de vardır. Bkz. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Cu’fi, *et-Târîhu’l-kebir*, VIII, 441 (no: 3630, İbn Abbas el-Himyeri’nin biyografisinde), I-VIII, Dâru’l-Fîkr, Beyrut ts.

lamına gelirken, fücûr, "ma'siyetlere süratle dalmak ve bu konuda geniş/rahat davranmak (aldırışsız olmak)" demektir; bu anlamda iki kelime arasında ince bir farktan/nüanstan söz edilebilir. Buna karşılık *sağâir* (küçük günah) sahibine "fâcir" denilmeyeceği göz önünde bulundurulursa, fısk ile fücûr sahibi kişilerin her ikisinin de büyük günah işleme ortak noktasında birleşikleri söylenebilir.⁷

Ayrıca Ebû Hilâl el-Askerî *فِسْقُ* "fısk" kelimesinin anlamında bulunan "çıkma" fiilinin sıradan bir çıkışı değil "mekruh/istenmeyen/hoş karşılanmayan bir çıkışı" ifade ettiği tespitinde bulunur ve işte tam da bu yüzden yuvasından fesat için çıkan farenin bu fiiline işaret etmek üzere söz konusu hayvana "füveysika" denildiğini söyler. Yine ona göre aslında taze hurmanın kabuğundan çıkmasında da (kabuğun çürümesi noktasında) bir fesat/bozukluk anlamı mevcut olduğu gibi bir *kebîre* (büyük günah) vasıtasıyla Allah'a itaatten çıkmanın "fısk" kavramıyla tabir edilmesinde de benzeri bir kötü çıkış/fesat manası bulunmaktadır.⁸ Yani el-Askerî'ye göre bu kullanımların tamamında, her hâlükârda bir "bozulma sonucunda çıkış" söz konusudur.

Lugat âlimi ve şiir râvisi **İbnu'l-A'râbî**'nin (v. 231/846) tespitlerine göre "feseka" fiilinin ism-i fâil şekli olan *فَاسِقٌ* "fâsık", üstelik de Arapça olmasına rağmen câhiliye kelâmı ve şiiri arasında asla duyulmamış, rastlanmamış bir kelimedir ve bu hayret verici bir durumdur.⁹ **Murtaza ez-Zebîdî** (v. 1205/1791) de, bu konuyla ilgili olarak ismini belirtmediği

⁷ Değerlendirmeler için bkz. Askerî, *el-Furûku'l-luğaviyye*, s. 231.

⁸ Askerî, *el-Furûku'l-luğaviyye*, s. 230. Yuvasından çıkarak insanları korkutup rahatsız ettiğiinden dolayı fare için fâsıka kelimesinin ism-i tasğiri olan "füveysika" (küçük/yavru/minik fâsık) tabirinin kullanılmasında ilgili ayrıca bkz. Ferâhîdî, *Kitâbu'l-ayn*, V, 82; Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, VIII, 414; Firûzâbâdî, Meccüddin Muhammed b. Ya'kûb eş-Şîrâzî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, III, 268, "f-s-k" md., I-IV, el-Hey'etü'l-Mısriyye el-âmmeh li'l-kitâb, 1399/1979.

Râğîb el-İsfehânî'ye göre ise fareye "füveysika" denilmesinin sebebi, kendisinde pislik ve fısk (bozgunculuk) bulunduğu inandırılması, diğer bir görüşe göre defalarca yuvasına girip çıkmasıdır. Bu nedenle Rasûlullah (s.a.): "Fareyi öldürünüz; çünkü o su kabına zarar verir, (mumu/kandili vs. devirmek suretiyle) içindekilerle beraber evin yanmasına sebep olur." buyurmuştur (bkz. *Müfredât*, I, 492). Rasûlullah'tan nakledilen bu rivâyet ile ilgili bilgi biraz ileride fısk kelimesinin hadislerde kullanımını ele aldığımız kısımda verilecektir.

Farenin öldürülmesiyle ilgili rivâyet, içinde fare geçen bazı rüya yorumlarına da konu olmuştur. Mısırlı meşhur hadis ve fıkıh âlimi, hayvanlar ansiklopedisi yazarı Demîrî'nin (v. 808/1405) kaydettiğine göre, rüyada görülen fare "fâsık (kötü ahlâklı) kadın" anlamına gelmektedir ki bunun mesnedi füveysikanın öldürülmesini emreden rivâyettir (bkz. Demîrî, Ebû'l-Bekâ Kemalüddin Muhammed b. Musa, *Hayâtu'l-hayevân el-kubrâ*, II, 61, ts.). Rüyada görülen farenin fâsık kadın olarak yorumlanmasına söz konusu rivâyetin nasıl mesnet teşkil edebileceğini anlayabilmiş değiliz.

⁹ Cevherî, *Sihâh*, I, 1543; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, IV, 502; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 3414; Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr, *Mu'cemu'r-Râzî (Muhtârü's-sihâh)*, s. 503, "f-s-k" md., Çağrı Yayınları, 1408/1987; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, III, 268.

Râğîb el-İsfehânî, İbnu'l-A'râbî'nin burada naklettiğimiz sözünü, "Arap dilinde fâsık kelimesinin insanın bir vasfını anlatmak için kullanıldığı işitilmemiştir; onlar ancak taze hurmanın, kabuğundan ayrıl-

bir hocasının luğat âlimlerinden birinden naklederek söylediği bir sözü aktarmaktadır. Buna göre “fısk” kelimesi İslâmî terminolojide kullanılan yani müslümanlara has lâfızlardan biridir ve bu kelimenin, daha sonra yaygınlık kazandığı manada İslâm’dan önce kullanıldığı bilinmemektedir. Her ne kadar onun asıl anlamı “çıkmaq” ise de, bu kelime şer’î tanımlamalardan birinin konusu olmuş ve şeriatte hakikî ve örfî yeni bir manaya dönüşmüştür.¹⁰ Bu durumda söz konusu değerlendirmelerden, câhiliye döneminde فسق “f-s-k” kökünden gelen hiçbir kelimenin bulunmadığını değil, sadece “fâsık” kelimesinin insanın kötü bir vasfına ilişkin kullanılmadığını anlamalıyız.

Cürcânî’ye (v. 816/1413) göreyse fâsık, “kelime-i şehadeti söylediği ve buna inandığı halde amel etmeyen kimse” demektir.¹¹

فُسُوقُ “füsûk” da çıkmak demek olup **Ebü’l-Heysem**’e (v.?) göre çıkma eylemi, bazen şirk bazen de (herhangi) bir günah şeklinde tezahür edebilir.¹² **İbn Manzûr** (v. 711/1311) füsûkun, “dinden çıkmak”, **Tehânevî/Tânevî** (v. 1158/1745) ise “istikametten ayrılmak, bir kebîre işlemek suretiyle Allah’a itaatten” ve “şeriatın belirlediği sınırdan çıkmak” anlamında olduğunu düşünür.¹³

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, İslâm öncesi dönemde daha çok bitki ve hayvanlar (kabağundan hurmanın, yumurtanın içinden yavrunun çıkması, tohumun filiz vermesi, fare vs.) hakkında kullanılan fısk kelimesinin İslâm’la birlikte “hak yoldan ayrılma, Allah’ın emirlerine itaatsizlik etme” şeklinde daha özel bir anlam kazandığı; hem müşrik, yahudi, hıristiyan ve münâfıkların, hem de dinin emirlerine aykırı hareket eden müslümanların fısk kelimesi ve türevleriyle nitelendirilmeye başlandığı söylenebilir.¹⁴

ması için bu kelimeyi kullanmıştır.” şeklinde kaydeder (*Müfredât*, I, 492. Ayrıca bkz. Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, XXVI, 304.) fakat kaynaklarda daha yaygın olarak nakledilen, yukarıdaki ifadedir.

¹⁰ Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, XXVI, 304. Fısk kavramının Kur’ân öncesi dönemdeki durumu ile ilgili değerlendirmeler için ayrıca bkz. Öge, Sinan, *İslâm Düşüncesinde Fısk Kavramı*, s. 2-3, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üni. SBE., Erzurum 2000.

¹¹ Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Ta’rifât*, s. 211, thk. İbrahim el-Ebyârî, Dâru’l-kitâb el-Arabî, Beyrut 1405.

¹² Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, VIII, 414; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I, 3414; Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, XXVI, 303.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I, 3414; Tehânevî/Tânevî, Muhammed Ali/A’lâ b. Ali b. Muhammed, *Mevsûatu Keşşâfi İstılâhâtî’l-fünûn ve’l-ulûm*, I, 1273, thk. Ali Dahrûc, I-II, Beyrut 1996.

¹⁴ Şafak, Ali, “Fısk”, *DİA*, XIII, 37, İstanbul 1996.

Kur'ân-ı Kerim'de Fısk Kavramı

Kur'ân'da mastar halinde (fısk-füsûk) yedi, çekimli fiil veya insanın bir sıfatı (fısk sahibi/fâsık) şeklinde kırk yedi yerde geçen fısk kavramının "küfür" kelimesinden daha kapsamlı biçimde bazı âyetlerde "imanın karşıtı", bir kısmında ise dinin emirlerine "itaatin karşıtı" olarak kullanıldığı, hidâyet ve dalâlet terimleriyle de yakın bir ilişkisinin kurulduğu görülür. Ancak Kur'ân'da fısk/füsûk kelimesinin geçtiği yedi âyette müslümanların muhatap alındığı ve fısk kavramıyla meyte, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların etini yemek, fal oklarıyla kismet aramak, borç ilişkilerinde karşı tarafa zarar vermek, Hz. Peygamber'e itaatsizlikte bulunmak, müminlerle alay etmek ve onlara kötü lakap takmak gibi küfür ve şirk dışında kalan büyük günahların işlenmesinin, dinin emir ve yasalarına aykırı davranılmasının kastedildiği görülür.¹⁵

Genel bir bakışla, Kur'ân'da fısk olarak adlandırılan davranışları, "imanla ilişkili olan" küfür, tekzip, zulüm, şirk, nıyan, dalâlet, Allah'ın indirdiği ile hükmetmeme, nifak; "amelle ilişkili olan" yalan söylemek, Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanların yenilmesi, ahde vefasızlık, kâtibe ve şahide zarar vermek, mütraf (şımarıklık ve şehvet düşkünlüğü), eşcinsellik, haccın ruhuna aykırı bazı eylemler ve lâkap takmak şeklinde özetlemek mümkündür.¹⁶

Bu noktada "fısk" mastarının ve türevlerinin Kur'ân'daki kullanımıyla ilgili örneklerle geçmek yerinde olacaktır. **İbn Sîde** (v. 458/1066), (بِسْمِ اسْمِ الْفُسُوقِ بَعْدَ الْإِيمَانِ) "*İmandan sonra füsûk ne kötü isimdir!*"¹⁷ âyetinde geçen füsûk ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır: "Yani iman ettikten sonra ona, 'Ey Yahudi! Ey Hıristiyan!' diye hitap etmen ne kötü bir isimdir. Yani imandan sonra onları küfür ile ayıplamayın, demektir. İnsanın hoş karşılamadığı bütün lakapların burada kastedilmiş olması da muhtemeldir. Mümin kimseye gereken, kardeşine ancak onun en çok hoşlandığı isimlerle hitap etmesidir."¹⁸

Rabbinin emrini terk ettiği için İblis hakkında da **فَفَسَقَ** عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ ifadesi kullanılmıştır.¹⁹ Bu âyet-i kerimeyi meşhur Arap dilcilerinden **Yahya b. Ziyad el-Ferrâ** (v. 207/822) ve **Ebü'l-Abbas** (v.?), "*Rabbine itaatten çıktı.*"; **Ebü Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ** (v.

¹⁵ Şafak, "Fısk", *DİA*, XIII, 37. Nüzûl sırasına göre fısk kavramıyla ilgili âyetleri sıralayan bir çalışma için bkz. Öge, *İslâm Düşüncesinde Fısk Kavramı*, s. 108-124.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hızarcı, Ali, *Kur'ân'da Fısk*, s. 11-51, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üni. SBE., Ankara 2002.

¹⁷ Hucurât, 49/11.

¹⁸ Müellif bunu ez-Zeccâc'ın bir yorumu olarak nakletmiştir. Bkz. İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, VI, 242; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 3414; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XXVI, 303.

¹⁹ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-ayn*, V, 82; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 3414.

209/824 ?), “O’na itaatten döndü ve meyletti.”, **el-Ahfeş**²⁰ ise “Rabbinin emrini reddetti.” şeklinde anlar.²¹

Şu âyette geçen fâsık kelimesinin müminin zıddı olarak (kâfir için) kullanıldığı açıkça anlaşılmaktadır: *أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ* “Hiç mümin olan ile fâsık olan eşit olur mu? Elbette eşit olmaz.”²² Kâfirlerin fâsık olduğu hususu diğer bir âyet-i kerimede ise şöyle ifadesini bulur: *وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ* “Kim de küfrederse, işte onlar fâsıkların ta kendileridir.”²³

Bu âyetlerde sözü edilen fık fiilini işleyen kâfirlerin gidecekleri yerin cehennem olduğu da şöyle hatırlatılır:

وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَا لَهُمْ النَّارُ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّتِي كُنْتُمْ بِهَا تَكْذِبُونَ

“Fâsıklık yapanlara gelince, bunların (âhiretteki) meskenleri ise cehennem olacaktır. Oradan her çıkmak istediklerinde tekrar ateşe atılacaklar ve kendilerine şöyle seslenilecektir: Haydi çekin/tadin bakalım, vaktiyle yalanladığınız cehennem azabını!”²⁴

Burada bahsi geçen kimselerin fâsık olma sebebi onların cehennemi (dolayısı ile âhireti) kabul etmemeleri/yalan saymaları olarak belirtilmektedir. Şu âyet de bu yöndedir:

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ

“Âyetlerimize yalan diyenlere gelince, bunlar fâsıklığı tercih ettikleri için azaba çarptırılacaklar.”²⁵

Şu âyet-i kerimede yer alan fâsık kelimesinin de müminin karşıtı olarak kullanıldığını söylemek yanlış olmasa gerektir: *وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ* “Gerçek şu ki, insanlardan çoğu fâsık kimselerdir.”²⁶ Çünkü bu âyeti “Sen ne kadar çaba harcarsan harca, insanların çoğu yine de imana gelmez.”²⁷ âyetiyle birlikte düşündüğümüzde böyle bir sonuç çıkarabiliriz. İnsanların çoğu iman etmeyecek ise ve yine onların çoğu fâsıksa; tabii olarak

²⁰ İslâm âlimleri arasında el-Ahfeş isimyle meşhur olmuş el-Ahfeş el-Asgar, el-Ahfeş ed-Dimeşkî, el-Ahfeş el-Evsat, el-Ahfeş el-Ekber gibi birkaç şahıs vardır. Bunlar arasında bizim konumuzu ilgilendiren muhtemelen, Basra dil mektebinin tanınmış âlimi ve Kur’ân’a dair *Me’âni’l-Kur’ân, Kitâbu Ğaribi’l-Kur’ân* gibi eserleri bulunan el-Ahfeş el-Evsat’tır (v. 215/830 ?). Bilgi için bkz. Koçak, İnci, “Ahfeş el-Evsat”, *DİA*, I, 526, İstanbul 1988.

²¹ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, VIII, 414; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I, 3414; Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, XXVI, 303.

²² Secde, 32/18.

²³ Nur, 24/55.

²⁴ Secde, 32/20.

²⁵ En’âm, 6/49.

²⁶ Mâide, 5/49.

²⁷ Yusuf, 12/103.

iman etmeyen bu büyük çoğunluğun fâsıklar ve dolayısıyla kâfirler grubunu oluşturduğu, fıskın da imanın zıddı olduğu sonucuna ulaşılabilir. Tevbe suresinde yer alan: **إِنَّ الْمُنَافِقِينَ** **أَفْئَافُونَ** "Hiç şüphesiz münafıklar, fâsıkların ta kendileridir."²⁸ âyeti ise münafıkların da fâsıklar güruhu içerisinde bulunduğunu çok net biçimde gösterir.

Kâfirler, müşrikler ve münafıklar hakkında kullanılan fısk lâfzının, diğerleri kadar çok yaygın olmasa da aynı zamanda günahkâr müslümanlar için de kullanıldığı dikkatten uzak tutulmamalıdır. Nitekim makalemizin başında hatırlattığımız, "Eğer bir fâsık size önemli bir haber getirirse onu araştırın."²⁹ âyetinin nüzul sebebinden bahseden kaynaklar, onun Hz. Peygamber'in zekât toplamak üzere Mustalikoğulları kabilesine gönderdiği el-Velid b. Ukbe b. Ebî Mu'ayt³⁰ hakkında nâzil olduğu konusunda neredeyse görüş birliği içindedirler.³¹ Fakat el-Velid onların kendisini öldüreceği endişesine kapılarak korkar ve zekât gelirlerini almadan geri döner; üstelik bu kabilenin irtidat ettiklerini ve zekât vermeyi reddettiklerini iddia eder. Buna inanan Rasûlullah ve ashâbı öfkeye kapılıp savaş hazırlığı yaparlarken, bir müddet sonra ilgili âyetler nâzil olur ve durum netliğe kavuşturulur.³² el-Velid b. Ukbe, Hz. Osman'ın ana bir kardeşidir ve Mekke'nin feth edildiği gün müslüman olduğu bilinmektedir. Bu durumda ilgili âyette geçen "fâsık" kelimesi ile onun kastedildiği, ayrıca fıskın kâfir ve münafıklar dışında bazı müslümanlar için de kullanılabileceği anlaşıl-
mış olur.

Yine, "Hac belli aylarda yapılır. Bu aylarda haccetmek için ihrama giren kimseye cinsel ilişki, **füsûk** (günaha sapmak), kavga etmek yoktur."³³ âyetinde geçen füsûk kelimesi de hac vazifesini yapmakta olan müslümanlar için kullanılmıştır.

Burada, "Allah'ın adı anılmadan kesilmiş hayvanların etlerini yemeyin, çünkü bu bir fısktır." (**وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ**)³⁴ âyetini³⁴ hatırlamakta da fayda vardır. Buradaki hitap da müminlere-

²⁸ Tevbe, 9/67.

²⁹ Hucurât, 49/6.

³⁰ Hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Kâni', Ebû'l-Huseyn Abdülbâkî, *Mu'cemu's-sahâbe*, III, 180 (no: 1155), I-III, Medine 1418; Mizzî, Cemâluddin Ebû'l-Haccâc Yusuf b. ez-Zekî Abdurrahman b. Yusuf, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXXI, 53-60 (no: 6723), I-XXXV, Beyrut, 1400/1980; İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, VI, 614-617 (no: 9153), I-VIII, Beyrut, 1412/1992.

³¹ Burada söz konusu edilen âyetin nüzûl sebebinin el-Velid b. Ukbe b. Ebî Muayt olmadığı yönünde de bazı değerlendirmeler vardır. Bkz. Öge, *İslâm Düşüncesinde Fısk Kavramı*, s. 57-61.

³² Mesela bkz. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Tefsîr (Câmi'u'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân)*, XXII, 286-288, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, I-XXIV, Müessesetu'r-risâle, 1420/2000; Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Amr b. Ahmed, *Keşşâf*, VI, 370, I-VII, ts.; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîr*, IV, 209, I-IV, Dâru'l-fikr, Beyrut 1401.

³³ Bakara, 2/197. Buradaki füsûkun anlamları hakkında değerlendirmeler için bkz. Öge, *İslâm Düşüncesinde Fısk Kavramı*, s. 77.

³⁴ En'âm, 6/121.

dir. Nitekim bu âyeti söz konusu eden bir bab başlığında **Ebû Abdillâh el-Buhârî** (v. 256/870), kesilen hayvana besmele çekmeyi ve bunu bilerek terk eden kimseyi ele almış, İbn Abbas'a göre besmeleyi unutan kimse hakkında beis olmadığını söyledikten sonra, "Unutan, **fâsık** olarak isimlendirilmez." (وَالنَّاسِي لَا يُسَمَّى فَاسِقًا) demiştir.³⁵ Bu da Buhârî'ye göre ilgili âyette geçen fâsıkın muhataplarının, belki kasten değil ama unutarak besmeleyi terkeden müminler olduğunu gösterebilir.

Son olarak borçların yazımıyla ilgili düzenleme getiren, "Borç akdinde borçluya ve alacaklıya ne kâtip zarar versin ne de şahit. Şayet kâtip veya şahit olarak böyle bir iş yaparsanız (yani kâtip sıfatıyla borç akdini bilerek yanlış yazar ve şahit sıfatıyla yalan konuşursanız) bu sizin için bir **füsûktur** (günahtır)."³⁶ âyetinde geçen füsûk kelimesinin de müslümanlar için kullanıldığını söyleyebiliriz.

Neticce olarak Kur'ân'a göre fâsık/fâsıkın, hem akîdevî (inançsal) hem de ahlâkî boyutu olan bir kavram olduğu ve kâfir, müşrik, münâfik ve müslüman için kullanıldığı söylenebilir.³⁷

Hadislerde Fisk Kavramının Kullanışı

Hadislerde ve sahâbe/tâbiîn sözlerinde sıkça geçen fisk ve türevleri (feseka, fâsık, fâsıka, fevâsık, füsâk, füsûk, füveysika vb.) genelde "küfür ve şirk dışında kalan büyük günahların işlenmesi, dinin emir ve yasaklarına aykırı davranılması" anlamında kullanılmıştır.³⁸

Mesela **Abdullah b. Mes'ûd**'dan gelen merfû bir rivâyette **سَبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ** "Müslümana sövmenin **füsûk** (önemli bir kusur/ahlâksızlık) olduğu"³⁹ ifade edilmiştir.

³⁵ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Zebâih ve Sayd 15, I-VII, Beyrut 1410/1990.

³⁶ Bakara, 2/282.

³⁷ Kavramın Kur'ân'daki kullanımı ve semantik tahliller hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Öge, *İslâm Düşüncesinde Fisk Kavramı*, s. 12-54. Bu kavramın Kur'ân'daki anlamının vahyî sürecin sona ermesinden sonra anlam kaymasına ve daralmasına uğrayarak "mürtekib-i kebîre" anlamında kullanıldığı ile ilgili bir değerlendirme için ayrıca bkz. Öge, *agt.*, s. 80 vd. (Yazar bu anlam daraltılmasının ve kavramın büyük günahlara hasredilişinin büyük ölçüde isabetli olduğu kanaatindedir. Bkz. s. 87). Diğer taraftan bu kelimenin mümin için kullanılamayacağını ifade eden araştırmacılar da vardır. Mesela bkz. Özdemir, Metin, "Anlam Kaymasına Uğrayan Kur'ânî Bir Kavram: Fâsık", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2. sayı, s. 512 vd., Sivas 1998. (Yazar, âyetler dikkate alındığında kâfir, müşrik ve münâfığın fâsık olarak nitelendirilebileceği fakat asla bir müminin onunla vasıflanamayacağını savunur (s. 515). Âyetleri ele aldığımız kısımda bunun da mümkün olduğunu görmüştük.)

³⁸ İbnü'l-Esîr, Ebû's-Saâdât Meccüddîn el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadis ve'l-eser*, "f-s-k" md., s. 693-694, Lübnan 2005; Yavuz, Yusuf Şevki, "Fâsık", *DİA*, XII, 202, İstanbul 1995; Şafak, "Fisk", *DİA*, XIII, 37.

³⁹ Mesela bkz. Buhârî, İman 35 (no: 48), Edeb 43 (no: 5697); Müslim, Ebû'l-Huseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, İman 116 (no: 64), I-V, Beyrut ts.

Yine Ebû Zerr'in Hz. Peygamber'den duyduğunu ifade ettiği bir hadiste:

لَا يَزِمِي رَجُلٌ رَجُلًا بِالْفُسُوقِ وَلَا يَزِمِيهِ بِالْكَفْرِ إِلَّا ارْتَدَّتْ عَلَيْهِ إِنْ لَمْ يَكُنْ صَاحِبَهُ كَذَلِكَ

denilerek, "Füsûk (ahlâksızlık) ile itham edilen kişinin fâsık olmaması halinde bu sıfatın itham edene döndüğü"⁴⁰ dile getirilmiştir.

Sahâbeden **Abdurrahman b. Şibl b. Amr el-Ensârî el-Evsî** ise, **إِنَّ الْفَاسِقَ هُمْ أَهْلُ النَّارِ...** diyerek, "Nimetlere şükretmeyen ve belalara tahammül göstermeyen kadınlara fâsık ve dolayısıyla cehennemlik oldukları"⁴¹ yönünde merfû bir rivâyet nakletmiştir.

Ayrıca **Mihcen b. el-Edra'** isimli sahâbî de;

...فَلَا يَبْقَى مُنَافِقٌ وَلَا مُنَافِقَةٌ وَلَا فَاسِقٌ وَلَا فَاسِقَةٌ إِلَّا خَرَجَ إِلَيْهِ...

Deccal Medine'ye girdiğinde "kadın-erkek bütün münafık ve fâsıkların onun yanında yer alacağı"⁴² şeklinde Hz. Peygamber'den gelen bir haber aktarmıştır.

Arap dilinde fare hakkında "füveysika" kelimesinin kullanıldığına daha önce işaret etmiştik. Bu kullanıma dikkat çeken bazı kaynaklarda⁴³ Hz. Peygamber'in (s.a.): "أَقْتُلُوا... الْفُؤَيْسِقَةَ... Füveysikayı/fareyi öldürünüz; çünkü o su kabına zarar verir, (mumu, kandili vs. devirmek suretiyle) içindekilerle beraber evin yanmasına sebep olur."⁴⁴ diyerek harem bölgesi dâhilinde bile olsa farenin öldürülmesini istediğinden söz edilir.

Her ne kadar bu rivâyetten yola çıkarak füveysika kavramının sadece fare için kullanıldığı gibi bir zehaba kapılmak mümkün ise de, sadece farenin değil zararlı diğer bazı hayvanların da bu tabirin içine girdiği anlaşılmaktadır.

⁴⁰ Buhârî, Edeb 44 (no: 5698).

⁴¹ Ahmed, Ebû Abdillâh İbn Hanbel, *Müsned*, III, 1983 (no: 15531), I-VI, Dâru'l-fikr, Beyrut 1429/1430.

⁴² Ahmed, *Müsned*, IV, 2608 (no: 18997).

⁴³ Mesela bkz. Ferâhîdî, *Kitâbu'l-ayn*, V, 82; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-Huğa*, IV, 502; Râğîb el-İsfehânî, *Müfredât*, I, 492; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 3414; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XXVI, 304.

⁴⁴ "Füveysikayı öldürün..." şeklindeki bir rivâyet muteber hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Ebû Bekr el-İsmâîlî (v. 371/981) Hz. Âişe'den şöyle bir rivâyet nakletmiştir: "Peygamber'in (s.a.) farenin öldürülmesini emrettiğini ve onu füveysika diye isimlendirdiğini işitmedim. Fakat Sa'd b. Mâlik bana, Peygamber'in (s.a.) füveysikanın öldürülmesini emrettiğini rivâyet etti." (Bkz. İsmâîlî, Ebû Bekr Ahmed b. İbrahim b. İsmail, *Mu'cemu şuyûhi Ebî Bekr el-İsmâîlî*, I, 498, I-III, Mektebetu'l-ulûm ve'l-hikem, Medine 1410).

"Füveysikayı öldürün..." diye başlamasa da, rivâyetin devamında gelen konuya değinen; su kaplarının kapatılmasını, kandillerin söndürülmesini emreden ve füveysikanın evin yanmasına sebebiyet verebileceğinden bahseden rivâyetler kaynaklarda yaygın olarak yer almaktadır. Mesela bkz. Buhârî, *Bed'ü'l-halk* 16 (no: 3138), *İstîzân* 49 (no: 5937); Müslim, *Eşribe* 96 (no: 2012); Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr, *Kitâbu'l-hayevân*, V, 121, 270, I-VIII, thk.-şerh Abdüsselâm Muhammed Harun, Dâru'l-Cil, Beyrut 1416/1996. Bu durumda rivâyetin başındaki emir kipi sonradan eklenmiş de olabilir.

Nitekim Hz. Âişe'den merfû olarak **فَأَسِيقُ يُقْتَلَنَّ فِي الْحِلِّ وَالْحَرَمِ** şeklinde gelen başka bir hadisteki anlatıma göre, beş şey **fâsık** sayıldığı için gerek harem bölgesi dâhilinde gerekse haricinde onların öldürülmesine müsaade edilmiştir. Kişi ihramlı iken dahi öldürmesinde bir sakınca görülmeyen bu hayvanlar, fare, akrep, çaylak, karga ve kelb-i akûr (azgın, saldırgan, kuduz köpek) denilen yırtıcı hayvanlardır.⁴⁵ Kendilerine karganın yenilip yenilmeyeceği (أكل الغراب) sorulduğunda Âişe ve İbn Ömer: “*Rasûlullah fâsık dedikten sonra onu kim yer?*”⁴⁶ şeklinde cevap vermişlerdir. **Ebû Süleyman el-Hattâbi** (v. 388/998) bu cevapla, fâsık sayılması sebebiyle onun yenmesinin haram kılınmasının kastedildiğini belirtmiştir.⁴⁷ Garîbu'l-hadis yazarı **İbnu'l-Esîr**'in (v. 606/1209) de katıldığını anladığımız diğer bir görüşe göre bunun sebebi o hayvanların gerek harem dâhilinde gerekse haricinde dokunulmazlık (hürmet) kapsamında çıkmış olmalarıdır; yani onların hiçbir şekilde haramlığı/dokunulmazlığı söz konusu değildir.⁴⁸

Fâsık kavramının söz konusu edildiği diğer bir rivâyet, aynı zamanda,

فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفْتٌ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ

“*Bu aylarda haccelemek niyetiyle (ihrama giren) kimse cinsel ilişkide bulunmaktan, füsûktan (kötü söz söylemekten) ve kavga-nıza etmekten kaçsın.*”⁴⁹ âyetinin de paralelinde bir açıklama içeren **Ebû Hüreyre**'nin Hz. Peygamber'den naklettiği:

مَنْ حَجَّ لَهِ فَمَنْ يَرْفُتُ وَلَمْ يَفْسُقْ رَجَعَ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ

⁴⁵ Mesela bkz. Buhârî, *Bed'ü'l-halk* 16 (no: 3136); Müslim, *Hac* 67 (no: 1198). “Akrep” yerine “yılan” zikredilmiştir. Ayrıca bir önceki rivâyette de “dört şey vardır ki hepsi fâsıktır” denilerek beş değil dört şey sıralanmıştır.; Tirmizî, *Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, el-Câmiu's-Sahîh (Sünenu'l-Tirmizî)*, *Hac* 21 (no: 837), I-V, Beyrut ts. Ayrıca bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 3414; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XXVI, 304.

Hz. Âişe'den merfû olarak gelen bazı rivâyetlerde de burada zikri geçen hayvanlar tek tek sayılarak hepsi hakkında fâsık sıfatı ayrı ayrı kullanılmıştır: (*الْحَيَّةُ فَاسِقَةٌ وَالْعَقْرَبُ فَاسِقَةٌ وَالْفَأْرَةُ فَاسِقَةٌ وَالْغَرَابُ فَاسِقٌ*). Bkz. Ahmed, *Müsned*, V, 3612 (no: 25811), 3646 (no: 26071); İbn Mâce, *Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, Sünenu İbn Mâce*, Sayd 19 (no: 3249), I-II, Kâhire ts. Farenin pek çok çeşidi olmakla birlikte bunların tamamının füveysika kavramı ile ifade edilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Demîrî, ev faresine füveysika denildiğine işaret etmiştir. Bkz. Demîrî, *Kemalüddin Muhammed b. Musa, Hayâtu'l-hayevân*, s. 131, tehzib ve tasnif: Es'ad el-Fâris, Dimeşk 1992.

⁴⁶ İbn Mâce, *Sayd* 19 (no: 3247); İbn Râhûye, İshak b. İbrahim, *Müsned*, II, 402 (no: 955), I-III, *Mektebetu'l-İmân*, Medine 1412/1991.

⁴⁷ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadis*, s. 694; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 3414; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XXVI, 304. İbn Manzûr burada, bütün bu hayvanların pis olması sebebiyle istiâre yolu fâsık olarak isimlendirildiği tespitinde bulunmuştur. (Aynı yer.)

⁴⁸ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadis*, s. 69. Ayrıca bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 3414.

⁴⁹ Bakara, 2/197.

“Kim Allah için hacceder, eşiyile cinsel ilişkiye girmez (rafes) ve fısk işlemezse, annesinden doğduğu gün gibi (günahsız) olur.”⁵⁰ şeklindeki hadistir.

Ashâb ve tâbiîne nisbet edilen bazı rivayetlerde de onların fıskla ilgili kavramları kullandıkları anlaşılmaktadır.⁵¹ Mesela **Sa'd b. Ebî Vakkâs**'ın, Hâricî fırkası Harûriyye'yi fâsık olarak nitelediği (وَكَانَ سَعْدٌ يُسَمِّيهِمُ الْفَاسِقِينَ) bildirilmiştir.⁵²

H. Ömer b. el-Hattâb (v. 23/644), (إِيَّاكُمْ وَالْعَالِمِ الْفَاسِقِ) “Fâsık âlimden sakının!” diyen **Herim b. Hayyân**'a bunun ne anlama geldiğini sormuş, o da bununla: (إِمَامٌ يَتَكَلَّمُ بِالْعِلْمِ) وَيَعْمَلُ بِالْفُسُوقِ ilim sahibi olup fısk işleyen, böylece insanların sapmasına neden olan âlimleri kastettiğini söylemiştir.⁵³

İbn Abbas (v. 68/687), **Tâvus** (v. 106/725), **Atâ** ve diğer bazı âlimlerin de “küfür var, küfür var; fısk var, fısk var”⁵⁴ (كُفْرٌ دُونَ كُفْرٍ وَفُسُوقٌ دُونَ فُسُوقٍ) demek suretiyle küfürün ve fıskın çeşitli mertebelerinin bulunduğunu söyledikleri belirtilir.

Enes b. Mâlik'ten (v. 93/711) nakledilen merfû bir hadiste geçen: “*İlim rezillerinin eline geçtiğinde...*” ifadesindeki “reziller” kelimesi de muhtemelen hadisin senedinde geçen Zeyd tarafından, (إِذَا كَانَ الْعِلْمُ فِي الْفُسَاقِ) “İlim fâsıkların elinde olduğunda” şeklinde tefsir edilmiştir.⁵⁵

İbn Şihâb ez-Zühri'ye (v. 124/741), Ramazan ayında oruç tutmayan bir kişinin durumu sorulduğunda o şöyle cevap vermiştir: (إِذَا كَانَ فَاسِقًا مِنَ الْفَاسِقِ نَكَالًا مُوجِعًا) “Fâsıklardan bir fâsık ise, acı verici bir şekilde cezalandırılır.”⁵⁶

eş-Şa'bi (v. 104/722) ise (مَنْ تَزَوَّجَ فَاسِقًا فَقَدْ قَطَعَ رَحْمَهُ) diyerek “Fâsık biriyle evlenenin, sıla-i rahimi kesmiş olacağı”⁵⁷ yorumunda bulunmuştur.

⁵⁰ Buhârî, Hac 4 (no: 1449); Müslim, Hac 438 (no: 1350); Tirmizî, Hac 2 (no: 811. Son kısmı “geçmiş günahları affedilir” şeklindedir.).

⁵¹ Yavuz, “Fâsık”, *DİA*, XII, 202.

⁵² İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *Musannef*, VII, 561 (no: 37925), I-VII, Riyad 1409; Buhârî, Tefsir, 218 “Kehf suresi” 5 (no: 4451); Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şu'ayb, *es-Sünenü'l-kubrâ*, VI, 392, I-VI, Beyrut 1411/1991.

⁵³ Dârimî, Abdullah b. Abdîrrahman b. el-Fadl, *Sünenü'd-Dârimî*, Mukaddime 29 (no: 13/305), thk. Mahmud Ahmed Abdülmuhsin, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1421/2000.

⁵⁴ Tirmizî, İman 15 (no: 2635).

⁵⁵ İbn Mâce, Fiten 21 (no: 4015). Burada zikri geçen Zeyd'in sahâbeden biri mi olduğu, yoksa senedde geçen ve İbn Mâce'nin hocasının hocası olan Zeyd b. Yahya b. Ubeyd el-Huzâî mi olduğu açık değildir. İbn Mâce'nin kitabının es-Sindî hâşiyesinde ve Muhammed Fuad Abdülbâkî'nin tahkikinde herhangi bir işaret olmadığı için biz seneddeki Zeyd'i tercih ettik.

⁵⁶ Abdürrezzak, İbn Hemmâm es-San'ânî, *Musannef*, VII, 445 (no: 13827), IX, 232, I-XII, Beyrut 1403/1983.

⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 505.

Fıskın Kur'ân ve Sünnet'teki bu geniş, kısmen de izâfî ve takdirî kapsamı bu paralelde oluşan dinî literatüre de yansımış ve özellikle Kelâm ve Mezhepler Tarihi'nde fısk ve fâsık terimlerinin tanım ve kapsamıyla ilgili geniş tartışmalar yer almıştır.⁵⁸ Bu anlamda sözcülemi, fıskın Kur'ânî bir kavram olmasına rağmen İslâm Mezhepleri Tarihi içerisinde yer alan fırkaların, ona Kur'ân'ın dışında kendi anlayışlarına uygun olacak şekilde farklı anlamlar yükledikleri ve *mürtekeb-i kebîre* (büyük günah sahibi) kavramıyla özdeşleştirdikleri yönünde bazı iddialar vardır.⁵⁹

Bu noktada, önemine binaen ve kavramın muayyen mezhepler tarafından nasıl kullanıldığına dair bir örnek olması bakımından geçmişte itikâdî mezheplerin fısk kavramına nasıl yaklaştıkları konusunda çok kısa bir hatırlatmada bulunmak faydalı olacaktır.

Hâricilere göre kible ehlinde olan fâsık (mürtekeb-i kebîre) kâfirdir; fâsıkın arkasında namaz kılınmaz. **Hasen-i Basrî'**ye (v. 110/728) göre fâsık münafıktır (fakat onun daha sonra bu görüşünden döndüğü belirtilir). **Mu'tezililer** konuya daha değişik bir bakış getirmişler, büyük günah işleyenleri fâsık olarak adlandırıp, onların ne mümin ne kâfir olduklarını, *el-menzile beyne'l-menzileteyn* (iki yer arasında bir yer) denilen bir yerde yer alacaklarını iddia etmişlerdir. **Mürctie**, âsi mümin hakkındaki hükümlerini âhirete ertelemiştir. Onlara göre kalben inanan kimse takkiye olmaksızın diliyle kâfir olduğunu söylese, putlara tapsa, İslâm yurdunda yahudilik veya hıristiyanlığa bağlansa bile Allah katında imanı bütün bir mümindir, Allah'ın cennet ehlinde olan dostlarından. Ehl-i Sünnet'ten **Eş'arilere** göre büyük günah işleyen kimse kendisinde bulunan imanı sebebiyle mümin, işlediği büyük günah ve fıskı sebebiyle de fâsıktır. **Mâturîdî** de büyük günahkârın mümin sıfatını kaybetmediğini, büyük günâh işlemenin imanın yokluğundan değil şehevî isteklerden, aşırı öfke, gaflet ve hamiyet gibi psikolojik etkenlerden kaynaklandığını söyler. Ayrıca Mâturîdî, büyük günah işleyenin Allah'ın varlığını tasdik ettiği sürece mümin sıfatını koruduğunu belirterek, onlar hakkında fâsık ismini kullanmamaya da özen gösterir ve fâsık ismi verilenlerin kâfir olduklarını savunur. Çünkü ona göre fâsıklar istidlâlî (delil getirmeyi) terk edip küfrü ve sapıklığı tercih eden kimselerdir. Mâturîdî'nin dışındaki diğer Ehl-i Sünnet âlimlerine göreyse, büyük günah işleyen insan, fısk sayılan bir ameli helal görerek, hafife alarak ve alay ederek yapmadıkça dünyada küfrüne hükmedilemez. Hatta fâsık kimsenin arkasında namaz kılmak da câizdir.⁶⁰

⁵⁸ Şafak, "Fısk", *DİA*, XIII, 37.

⁵⁹ Mesela bkz. Özdemir, "Anlam Kaymasına Uğrayan Kur'ânî Bir Kavram: Fâsık", s. 499. Büyük günah-fısk eşleşmesinin tahlili hakkında bkz. Öge, *İslâm Düşüncesinde Fısk Kavramı*, s. 85-87.

⁶⁰ Ayrıntılı bilgi ve kaynaklar için bkz. Öge, *İslâm Düşüncesinde Fısk Kavramı*, s. 80-105; Yavuz, "Fâsık", *DİA*, XII, 202-205; Özdemir, "Anlam Kaymasına Uğrayan Kur'ânî Bir Kavram: Fâsık", s. 501-512, 519; Bebek, Adil, "Kebîre", *DİA*, XXV, 164, Ankara 2002.

Konuyla ilgili genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, fıskta esas olan unsur, işlenen suç ve günahlarda bir şuur halinin ve kasıt unsurunun bulunması, ayrıca ilgili günahların kişiyle Allah arasında sınırlı kalmayıp toplumsal bir boyuta sahip olmasıdır. Yani kişinin işlediği günahın etkileri kendini aşmakta ve karşıdaki kişilerin, dolayısıyla da toplumun temel hak ve hürriyetlerine tecavüz sınırlarına ulaşmaktadır. Bu da fıskın, fertlerin ve toplumun meşru düzen ve gidişatını olumsuz olarak etkileyen bir faktör olduğunu göstermektedir.⁶¹

Fısk/fâsik terimlerinin Kur'ân, hadisler ve Mezhepler Tarihi alanındaki yaygın kullanımını gördükten sonra şimdi Mustalahu'l-Hadis/Hadis Usûlü'ndeki anlamına geçebiliriz:

Hadis Usûlünde Bir Cerh Terimi Olarak Fısku'r-râvî

Hadis Usûlü ilminde "fısk", râvide aranan şartlardan "adâlet" kavramı içerisinde incelemeye konu olan bir terimdir. Adâlet ise, kişiyi takvâli olmaya ve insana yakışmayan davranışlardan uzak durmaya sevk eden, ma'rifetullah'tan kaynaklanan bâtinî⁶² bir meleke olarak tarif edilmiştir. Burada takvâ ile kastedilen, müslüman olmak suretiyle şirk, fisk ve bid'at gibi kötü amellerden kaçınmaktır. Takvânın da çeşitli dereceleri vardır ki bunun en aşağısı şirk ve küfürden sakınmaktır. Yine takvâ kavramının içine Allah'ın emirlerini yerine getirme, zevâcir denilen büyük ve küçük günahlardan uzaklaşma, durumu şüpheli ve mekrûh şeyleri, hatta mübah olan şehvetleri (arzuları) terk etme, bütün hallerde gafletten uzak durma gibi fiiller girmektedir. Takvâli bir râvinin sakınması gereken fisk ise, "kebîre (büyük günah) işlemek veya sağîrede (küçük günah) ısrar etmek", diğer bir görüşe göre "vacip/farz olan şeyleri terk, haramı irtikab" olarak anlaşılmıştır.⁶³

Kişinin burada belirtilen emirleri ifa edip günahlardan sakınması ile birlikte onun zabtla beraber sahîh hadisin en önemli gereklerinden biri olan "adâlet" şartını yerine getirdiği anlaşılacak, kusurlu davranması durumunda ise "fâsik" olduğuna hükmedilecektir.⁶⁴ Bu durumda adâlet ile fisk arasında doğrudan bir ilişki olduğu, fâsik râvinin rivâyet ettiği hadisin sahîh olma şansını yitirdiği söylenebilir.

⁶¹ Öge, *İslâm Düşüncesinde Fısk Kavramı*, s. 85.

⁶² Aliyyü'l-Kârî, Nureddin Ebû'l-Hasen Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, s. 247, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, Beyrut ts.

⁶³ Bilgi için bkz. Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Cemâlüddin b. Abdillâh b. Bahadır, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, I, 99, III, 325, I-III, thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed Belâ Ferîc, Mektebetu edvâi's-selef, Riyad 1419/1998; İbn Hacer, *Nuhbetu'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, s. 1, Dâru İhyâ'it-turâsi'l-Arabî, Beyrut ts.; a.mlf., *Nüzhetu'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*, s. 69, Matbaatu Sefîr, Riyad 1422; Sehâvî, Şemsüddin Muhammed b. Abdirrahman, *Fethu'l-muğîs şerhu Elfıyeti'l-hadîs*, I, 290-291, I-III, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 1403; Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, s. 247.

⁶⁴ Zerkeşî, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, III, 326.

Âlimler, fısın mukabili olan adâlet kelimesinin anlamı konusunda tereddüt ettikleri için aralarında ihtilaf çıkmıştır. **İbn Rüşd**'e (v. 595/1198) göre cumhur, adâletin müslümanlık vasfının üzerinde fazladan bir sıfat olduğu; bunun da dinin vacip ve müstehap kıldığı şeylere bağlanıp haramlardan ve mekruhlardan ictinab etmekten (uzak durmaktan) ibaret bulunduğu kanaatindedir. Yine onun naklettiğine göre **Ebû Hanife** (v. 150/767), bir kişinin zahiren müslüman görünmesini ve onun hakkında herhangi yaralayıcı bir şeyin/cerhin bilinmemesini, o kişinin adâleti için yeterli görmektedir.⁶⁵ Ebû Hanife'nin temsil ettiği ehl-i Irak'ın bu görüşünü tenkit eden **Hatîb-i Bağdâdî** (v. 463/1071) ise, zahiren müslüman olmanın adâlet için yeterli olmadığını söyleyerek, bu konuda ileri sürülen delilleri bu görüşü istikametinde yorumlar.⁶⁶

Bilindiği üzere rivâyet ettiği haberlerin kabulü açısından râvilerin incelemeye tâbi tutulduğu, *el-metâ'înu'l-âşere*⁶⁷ denilen on önemli tenkit noktası vardır. Bunlardan râvinin dînî hassasiyetini ilgilendiren *yalancılık*, *yalancılıkla itham olunma*, *fâsıklık*, *meçhüllük* ve *bid'atçılık* şeklinde sıralanan beş tanesi onun adâletini; *kesretu'l-ğalat* (çok yanlış yapması), *fartu'l-ğaffe* (*gaffet*), *vehim*, *muhâletetu's-sikât* (*sika râvilere aykırılık*) ve *sûu'l-hıfz* (*kötü hâfıza*) diye sıralanan diğer beşi ise zabtını ilgilendirir. Bu on konudan herhangi birinde kusurunun tespit edilmesi, o râvinin cerh edilmesi sonucunu doğurur ve bu kusurun şiddetine/ağırlığına göre onun verdiği haber de *mevzû*, *metrûk/matrûh*, *münker*, *muallel*, *muzdarib*, *müdreç*, *maklûb*, *musahhaf*, *muharref*, *mübhem* gibi isimler alır.⁶⁸ Bunun sonucunda o haber mevzû ve metrûk hadiste olduğu gibi ya tamamıyla terk edilir ya da araştırmaya konu (i'tibâr) olacak bir rivâyet malzemesi olarak incelemeye alınır. Dolayısıyla bunlar arasında râvinin daha çok dînî duyarlılığını ve titizliğini ifade eden adâlet sıfatı açısından sorgulandığı beş maddeden biri de *fısku'r-râvî* konusudur. Yani hadis usûlünde, râvinin fâsik olması (fısk), *kizbu'r-râvî* ve *ittihâmu'r-râvî bi'l-kizb*'den sonra adâlet vasfını yaralayan/yok eden üçüncü önemli zaaf/kusur konumundadır.

Fısın hem akideyle hem de amelle ilgili yönü vardır. İtikâdî meselelerden doğan fıskâ **"fısk bi'l-bid'a"** denilirken, büyük günahlardan birini işlemek veya küçük günah

⁶⁵ İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd el-Kurtubî, *Bidâyetu'l-müctehid ve nihâyetu'l-muktasid*, s. 346, Dâru'l-Fıkr, Beyrut ts.

⁶⁶ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, s. 82, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Medine ts.

⁶⁷ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, s. 106-107. Ayrıca bkz. Erul, Bünyamin, "Ta'n", *DİA*, XXXIX, 558-560, İstanbul 2010.

⁶⁸ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, s. 107 vd.

işlemeyi terk etmeyip onda ısrar etmekten kaynaklanan fısk için ise “**fısk bi'l-ma'siye**” tabiri kullanılmıştır.⁶⁹

Fâsıklığın inançla ilgili tarafı, râvinin itikad bakımından sapıklığa düşmesi olup buna bid'at adı verilir. Bid'at sahibi olan kimseye mübtedî, bunun zıddına da “sünnete bağlı kimse” anlamında ehl-i sünnet denir. Bid'atçı râvi de fâsık sayılır.⁷⁰ Bu anlamda mübtedî, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat akidesine muhalefet ettiği için bid'atı sebebiyle fısk işleyen kimse anlamına gelmiş olmaktadır.⁷¹ Buna göre, fısk ile bid'at arasında sıkı bir ilişki olduğu da anlaşılmaktadır.

Fıskın amelî yönüne gelince; **Tehânevî/Tânevî**, fısk kelimesinin, kâfir, müslüman ve âsiyi içine aldığı; şeriatla “*müslümanın* büyük günah veya ısrarlı bir şekilde küçük günah işlemesi” anlamında olduğunu hatırlattıktan sonra, büyük günah işleyen (mürtekb-i kebîre) veya küçük günah (sağîre) ısrarcı olan müslümanın fâsık olarak isimlendirildiğini ifade etmiştir. Onun beyanına göre buradaki tarifte “*müslümanın*” denilerek bir kayıt düşülmesi, kâfiri kapsam dışında bırakır. Son iki kayıt (yani “*büyük günah* veya ısrarlı bir şekilde *küçük günah* işleme”) ile de adalet sahibi (*el-adl*) râvi kapsam hâricinde kalmış olmaktadır.⁷²

Hadis râvilerinde fısktan uzak olma şartı aranması dolayısıyla fısk sebebi sayılan büyük ve küçük günahların neler olduğu da tespit edilmeye çalışılmıştır. Fıskın çerçevesini alabildiğince geniş tutan bazı âlimler Allah'ın yasakladığı her şeyi büyük günah saymışlardır. Ancak Allah'ın emirlerine aykırı davranmanın çirkin bir hareket olduğu kabul edilmekle beraber O'na karşı işlenen günahların bir kısmının diğerlerinden daha büyük olduğu âyet ve hadislerde açıkça ifade edilmiştir. Nitekim bir âyette: “*Ufak tefek kusurları dışında büyük günahlardan ve edepsizliklerden kaçınanlara gelince, bil ki Rabbin affı bol olandır.*”⁷³ de-

⁶⁹ Uğur, Mücteba, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, “Fısk” md., s. 97, TDV Yayınları, Ankara 1992; Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, “Fısk bi'l-bid'at” ve “Fısk bi'l-ma'siye” md., s. 80, Marmara Üni. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

⁷⁰ Küfre düşürmeyen bid'at sahibinin fâsık olması ile ilgili bkz. Ebû Muâz, Tarık b. İvazullah b. Muhammed, *Şerhu Nühzetü'n-nazar (nüsha muhakkaka alâ hamsi mahtûtât)*, s. 298-299, Dârul-me'sûr li'n-neşr ve't-tevzi', Kahire 1432/2011; Koçyiğit, Talat, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, “Bid'atu'r-râvî” md., s. 63, Rehber Yayıncılık, Ankara 1992; Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, “Bid'at” md., s. 40, “Fısk” md., s. 97; Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, “Fısk bi'l-bid'at” md., s. 80.

⁷¹ İbn Hacer, *Nühzetü'n-nazar*, s. 127-128; İtr, Nureddin, *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadis*, s. 83, Dârul-fıkr, Dimeşk 1412/1992; Aşıkutlu, Emin, “Fısk”, *DİA*, XIII, 38, İstanbul 1996. Bid'atçı râviye karşı uygulanacak eğitim, dışlama, hapis, sürgün, öldürme gibi hüküm ve yaptırımlar hakkında bkz. Şahin, Sümeyye, *Bid'at ile İlgili Hadislerin Tahkik, Tahric ve Değerlendirilmesi*, s. 39-40, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. SBE., İstanbul 2012.

⁷² Tehânevî/Tânevî, *Mevsûatu Keşşâfi İstilhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, I, 1273.

⁷³ Necm, 53/32.

nilmiş, bazı âyetlerde de büyük-küçük günah ayırımı yapılmıştır.⁷⁴ Günahlar arasında böyle bir ayırımı yapıldığı, Hz. Peygamber'in: "Beş vakit namaz ve cuma namazı, büyük günah işlemedikçe gelecek cuma namazına kadar arada işlenen günahlara kefârettir."⁷⁵ meâlindeki hadisinde de görülmektedir. Bütün bunları dikkate alan İslâm âlimlerinin çoğunluğu, günahların râvide aranan adalet sıfatına etkilerinin farklı olduğu, her günahın bir fisk sebebi sayılamayacağı ve dolayısıyla adaleti yok etmeyeceği konusunda görüş birliğine varmışlardır.⁷⁶

Fıskın tanımında söz konusu edilen büyük günahların (*kebâir*) neler olduğu hususu da ayrıca tartışılmıştır. Konuyla ilgili hadislerle dayanarak büyük günahları Allah'a *şirk koşmak, ana babaya isyan/lânet etmek, yalan söylemek, yalan şahitlik, yalan yemin, büyü yapmak, hırsızlık, adam öldürmek, laf taşımak, koçuculuk ve dedikodu yapmak, idrardan sakınmamak*⁷⁷, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, namuslu kadına zina iftirasında bulunmak, ribâ yemek, çocuğunun canına kıymak vs. şeklinde sıralamamız mümkündür.⁷⁸

Bazı âlimler ise hadislerde bir sınırlama bulunmadığını öne sürerek esas belirleyici unsurun işlenen günahın dünyada had cezası, âhirette de azap, gazap, tel'in ve tehdit gerektirip gerektirmediği hususu olduğunu söylemişlerdir.⁷⁹ Ancak bu ölçü pek çok kimse-

⁷⁴ Mesela bkz. Nisa, 4/31; Şûrâ, 42/37.

⁷⁵ Ahmed, *Müsned*, II, 1228 (no: 9397); Müslim, Taharet 14, 15, 16 (no: 233); Tirmizî, Salât 214 (no: 214).

⁷⁶ Aşıkutlu, "Fisk", *DİA*, XIII, 38. Ayrıca bkz. Bebek, "Kebîre", *DİA*, XXV, 163-164.

⁷⁷ Burada sıralanan günahlar arasında "idrardan sakınmama"nın da yer alması belki şaşırtıcı olabilir. Biz Buhârî'nin Vudû 54'te bab başlığı yaptığı "İdrarını yaparken örtünmemenin/sakınmamanın kebâirden olduğuna dair bab" ifadesinden yola çıkarak onu da buraya dâhil ettik. Yine Zehebî de bu fiile büyük günahlar arasında yer vermiştir. Bkz. Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Kitâbu'l-kebâir*, s. 152-154 (36. Kebîre), Dâru Temel li'n-neşri ve't-tevzi' (Temel Neşriyat), İstanbul 1985.

⁷⁸ Buhârî, Vudû 54 (no: 213), Şehâdât 10 (no: 2510, 2511), Edeb 4 (no: 5628), 6 (no: 5630, 5631); Müslim, İman 143, 144 (no: 87, 88). Ayrıca bkz. Bebek, "Kebîre", *DİA*, XXV, 164.

Zehebî, büyük günahlara hasrettiği müstakil kitabında yetmiş büyük günahı bahsetmiş ve bunları tek tek açıklamıştır. Yukarıda zikredilenler haricinde Zehebî ayrıca, "namazı terk etmek, zekâta mani olmak, özürsüz olarak ramazan orucunu tutmamak, gücü yettiği halde hacca gitmemek, akrabalarla bağını kesmek, livata yapmak (homoseksüellik), savaştan kaçmak, yöneticinin emri altındakileri aldatması ve onlara zulmetmesi, kibirlenmek, kendini beğenmişlik, içki içmek, kumar oynamak, haram lokma yemek, intihar etmek, rüşvet, kadınların erkeklere erkeklerin kadınlara benzemesi, karısını ah-lâksızlığa itmek, ilmîni gizlemek, ihanet etmek, kaderi yalanlamak, gelecekte haber veren (falci, kâhin vb.) kişileri onaylamak, eşini aldatmak, komşuya/insanlara ve Allah dostlarına eziyet etmek, sahâbeye sövmek gibi daha pek çok suçu da büyük günahlar arasında saymıştır. Bkz. Zehebî, *Kitâbu'l-kebâir*, s. 6-264.

⁷⁹ Mesela bkz. Zehebî, *Kitâbu'l-kebâir*, s. 7-8.

nin kaçınmayacağı küçük hataları da ihtiva edebileceği için büyük günahların çerçevesini haddinden fazla genişletmektedir.⁸⁰

Diğer taraftan râvinin âdil olması onun her türlü günahtan kaçınması anlamına gelmemektedir. **Said b. Müseyyeb, Abdullah b. Mübarek, İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İbn Hibban** gibi hadis âlimleri, peygamberler dışında hiç kimsenin günahsız olamayacağı düşüncesinden hareketle itaati isyanından fazla olan râvileri âdil kabul etmişlerdir. Bu anlamda Ziyad b. Ebî Süfyan, davranışlarında isyan yönünün ağır bastığı gerekçeyle Haccâc b. Yusuf'un rivâyetlerinin terk edildiğini belirtmiş, aynı kişi hakkında Zehebî: "Büyük günahlar işlemeseydi, bir takım kötülükler ve haksızlıklar yapmasaydı durumu iyi idi."⁸¹ demiştir.⁸²

Ebû Abdillâh İbnu'l-Vezîr'e (v. 840/1436) göre de, kimin ma'siyetleri net bir şekilde (tevilsiz) çok olursa o kişi mecrûh olur. Hatta (Allah'a/Peygamber'e) amden/kasten isyan ve bunda ısrar eden kimsenin isyanı çok olmasa bile aynı şey söz konusudur.⁸³

Küçük günahlarda ısrar etmenin fısk alameti sayılmasının sebebi, râvide dinî hassasiyetin bulunmaması, kötü alışkanlıklardan vazgeçmemesi, dolayısıyla daima bir günah işlemeye veya amelî fıskın başında yer alan Rasûlullah adına yalan söylemeye

⁸⁰ Aşıkkuşlu, "Fısk", *DİA*, XIII, 39.

⁸¹ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, II, 206 (no: 1756), I-VIII, Beyrut 1995. Her ne kadar Zehebî burada "şunları şunları yapmasaydı durumu iyiydi" demişse de, diğer bir eserinde hakkında ağır konuşmuş, şecaati ve Kur'ân'a tazimi yanında onun "çok zulmeden (zalûm), gaddar, nâsibî, pislik, kan dökücü olduğunu dile getirmiş, 'Biz ona söveriz, kendisini sevmeyiz, tam tersine Allah için ona buğz ederiz, günah denizinde onun gizli kalmış bazı iyilikleri de var, demiş ve onu Allah'a havale etmiştir. (Bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, IV, 343 (no: 117), I-XXIII, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1413).

Burada bahsi geçen Haccâc b. Yusuf b. Ebî Ukayl/Akil es-Sekafî, "Haccâc-ı Zalim" denmekle meşhur, Emevîlerin Irak ve doğu illeri valisidir. İbn Hacer onun hakkında zalim ve kâtil demiş, kendisinden rivâyet edilmeye ehil olmadığını belirtmiş, rivâyetlerinin *Kütüb-i Sitte* dışındaki kitaplarda yer aldığına dikkat çekmek için "temyiz" rumuzuyla durumunu göstermiştir. (Bkz. İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, s. 225 (no: 1150), Dâru'l-âsime, Riyad 1416). Dinleyenlerin mazlum biri sanmalarına sebep olacak kadar fasih ve belîğ konuştuğu belirtilen, fakih olduğu söylenen Haccâc ile; Mekke'yi muhasara edip Ka'be'yi mancıklıla taşlatan, insanları zulümle yöneten, hapsederek öldürdüğü insanların sayısı 120 bin olarak verilen, Ömer b. Abdilaziz gibi kudretli ve muttakî bir idarecinin bile kendisi hakkında: "Bütün ümmetler habislerini (en şerli insanlarını) getirse, biz de onların karşısına Haccâc'ı çıkarırsak, elbette biz galip geliriz!", Tâvûs'un ise: "Onu mümin olarak adlandırana şaşarım!" dediği, hatta Sa'îd b. Cübeyr, en-Neha'î, Mücahid, Türk milletinin kıraattaki imamı sayılan Âsım b. Ebî'n-Necûd, eş-Şa'î ve başkalarının tekdir ettiği Haccâc'ın (bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 185, I-XIV, Beyrut 1404/1984; Aycan, İrfan, "Haccâc b. Yusuf es-Sekafî", *DİA*, XIV, 427-428, İstanbul 1996) aynı kişi olduğuna inanabilmek çok kolay bir şey gibi görünmemektedir. Böyle birinin hadis râvisi olarak kitaplara geçebilmiş olması da ayrıca dikkat çekicidir.

⁸² Aşıkkuşlu, "Fısk", *DİA*, XIII, 39.

⁸³ Emîru's-San'ânî, Muhammed b. İsmail, *Tavzîhu'l-efkâr li me'ânî Tenkîhi'l-enzâr*, II, 232, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, I-II, el-Mektebetu's-selefiyye, Medine ts. (Eser, burada görüşlerini verdiğimiz İbnu'l-Vezîr'in hadis usûlüne dair *Tenkîhu'l-enzâr* adlı eserinin şerhidir.)

cüret etmesi ihtimali olup, tamamen dinî bir faaliyet olan hadis rivâyetinde râviye güvenilir-memesi, naklettiği hadislerle de güvenilemeyeceği sonucunu ortaya çıkarır.⁸⁴

Hadis râvisinin fâsık sayılıp sayılmaması, fîsk sebebi olan davranışların işleniş şekline ve niteliğine göre de değişir. Bilinçli bir şekilde fîskını açığa vuranların rivâyetleri kesinlikle kabul edilmez. İbn Hibban (v. 354/965), fîskını açığa vuranların, rivâyetlerinde doğru söyleseler bile yaptıklarından dolayı mecrûh sayılacakları görüşündedir. Ancak içtihadı dayalı bir yorum sonucunda fîska düşen fakat bunun farkında olmayanlar için iki durum söz konusudur. Fîsk olup olmadığı kesinlik kazanmayan davranışlarda bulunan râvilerin rivâyeti ittifakla makbul sayılır. Fîsk olduğu kesin şekilde bilinen hareketlerde bulunanlardan, kendi görüşlerini desteklemek amacıyla da olsa yalan konuşmayı haram sayarak bundan kaçınanların rivâyetleri de kabul edilir. Fakat amaçları doğrultusunda yalan konuşmayı câiz hatta dînî bir görev sayanların rivâyetleri kesinlikle reddedilir.⁸⁵ Fîsk sebebiyle tenkit edilen (mecrûh) râvinin rivâyeti *münker* hadis grubuna girer.⁸⁶

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, fîsk/fâsık kavramının, Kur'ân ve İslâm düşünce geleneğinde sahip olduğu anlama bağlı olarak Hadis Usûlü ilminde de belirli bir yansımaya olmuştur. Öyle görünüyor ki fâsık kişiye yönelik bir takım hükümleri içeren bu kullanım kelâmî tariflere bağımlı kalmış; bu ilimde kavramın anlam yapısına herhangi bir katkı olmamış, daha önce yapılan tanımlamalar hazır olarak alınıp üzerine bazı hükümler bina edilmiştir.⁸⁷

Carh-Ta'dil Kitaplarında Fâsık Sayılan Bazı Râviler

Mecdüddin Firûzâbâdî'ye (v. 817/1414) göre "tefsîk" (fâsık sayma), "ta'dil" in zıddıdır.⁸⁸ Buna göre mesela bir râvi hakkında **فَسَقَهُ الْحَاكِمُ** "Hâkim onu tefsîk etti." denildiğinde, "onun fîskına hükmetti" demektir. Çünkü "fessekâ" kelimesi, "onu fîska nisbet etti." anlamına gelir.⁸⁹

Bu anlamda ricâl kitaplarında *tefsîk* edilen yani kusurları sebebiyle fâsık sayılan râviler olmuştur. Bunlardan Haccâc b. Yusuf es-Sekaffî'ye yukarıda değinmiştik. Diğer bazı isimleri de şu şekilde örnek verebiliriz:

⁸⁴ Aşıkutlu, "Fîsk", *DİA*, XIII, 39.

⁸⁵ Aşıkutlu, "Fîsk", *DİA*, XIII, 39.

⁸⁶ Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, "Munker" md., s. 210.

⁸⁷ Öge, *İslâm Düşüncesinde Fîsk Kavramı*, s. 6.

⁸⁸ Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, III, 268.

⁸⁹ Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XXVI, 303.

Tâbiûnun bazısından rivâyette bulunan Kûfeli **Cumey' b. Abdîrrahman el-İclî**, Ebû Nuaym'ın fâsık saydığı birisidir.⁹⁰ Fakat bu râvinin niçin fâsık olduğu konusunda Ebû Nuaym tarafından yapılan bir açıklamaya yer verilmemiştir.

Ebû Bekr b. İvaz el-Bağdâdî el-Ferrâ: İbn Nokta tarafından tefsik edilen bu râvinin fâsık sayılma gerekçesi, "kötü ve dini eksik bir şeyh olması, başkasının malını ve ırzını helâl sayması" (شَيْخٌ سَوْءٌ قَلِيلٌ الدِّينِ يَسْتَحِلُّ الْمَالَ وَالْعِرْضَ) olarak gösterilmiştir.⁹¹

Ebû Nüvâs el-Hasen b. Hânî': Zehebî ve İbn Hacer bu râvi hakkında "Şiiri zirvede fakat fıskı zâhir, edepsizliği açık birisidir, rivâyeti alınmaya ehil biri değildir."

(فَسَقُهُ ظَاهِرٌ وَتَهْتِكُهُ وَاضِحٌ فَلَيْسَ بِأَهْلٍ أَنْ يُرَوَى عَنْهُ) şeklinde değerlendirmede bulunmuşlardır.⁹²

İbrahim b. Ali el-Hâşimî: Yahya b. Maîn'den fıskını gerektirecek şeyler nakletmiştir.

(نَقَلَ عَنْ يَحْيَى بْنِ مَعِينٍ مَا يَقْتَضِي فَسَقَهُ).⁹³ Onun fıskını gerektirecek bu şeylerin neler olduğu açık olarak söylenmemiştir.

Ebû Üseyd Abbâd b. Ya'kûb er-Revâcenî: Rivâyetleri Buhârî, Tirmizî ve İbn Mâce tarafından tahric edilen bir râvidir. Fakat Ebû Bekr b. Ebî Şeybe yahut Hennâd b. Ebî's-Serîy'den her ikisi veya ikisinden biri;

فَسَقَهُ وَنَسَبَهُ إِلَى أَنَّهُ يَشْتُمُ السَّلْفَ... وَفِيهِ غُلُوٌّ فِيمَا فِيهِ مِنَ التَّشْتِيعِ وَرَوَى أَحَادِيثَ أَنْكَرَتْ عَلَيْهِ فِي فَضَائِلِ أَهْلِ الْبَيْتِ وَفِي مَتَالِبِ غَيْرِهِمْ

demek suretiyle, onu selefte sövdüğü için fâsık saymış, Şîlik konusunda aşırılığı olduğunu, ehl-i beytin fazileti ve onların dışındakilerin kusuru hakkında münker hadisler rivâyet ettiğini bildirmiştir.⁹⁴

Bu sınırlı örneklerde gördüğümüz üzere ricâl kaynaklarında herhangi bir râvi fıskı sebebiyle cerh edildiği zaman genellikle cerhin sebebi açıklanmakta ve onun niçin fâsık sayılması gerektiği hususu gerekçelendirilerek söylenmektedir. Bununla birlikte zaman zaman hiçbir gerekçe beyan edilmediği de olmuştur. Halbuki bilinen genel bir kuraldır ki, ta'dîlin sebebi açıklanmak durumunda olmasa da cerhinki mutlaka açıkça belirtilmelidir,

⁹⁰ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, II, 152 (no: 1551); a.mlf. *el-Muğnî fi'd-duafâ*, s. 135 (no: 1176), yy., ts.

⁹¹ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, VII, 344 (no: 10038); İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, VII, 17 (no: 134), I-VII, Beyrut 1406/1986.

⁹² Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, VII, 436 (no: 10686); İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, VII, 115 (no: 1258).

⁹³ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, I, 85 (no: 239).

⁹⁴ İbn Adiy, Abdullah b. Adiy b. Abdillâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fi duafâ'r-ricâl*, IV, 348 (no: 1180), I-VII, Beyrut 1409/1988; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIV, 175-178 (no: 3104); İbn Hacer, *Tehzîbu'l-Tehzîb*, V, 95 (no: 183).

yani cerh müfesser olmalıdır.⁹⁵ Aksi takdirde cerh edilen râvinin gerçekte hakikaten cerhi gerektiren bir kusur işleyip işlemediği anlaşılamaz. Ne var ki, bu genel kuralın bazen ihmal edildiği de bir gerçektir.

Zeynüddin el-İrâkî (v. 806/1404) bu konuda bir açıklama getirerek, el-Kâdî Ebû Bekr (İbnu'l-Bâkılânî)'nin 'ilim sahibi kimseler tarafından yapılan cerhin herhangi bir beyan olmaksızın da kabul edileceğine' dair cumhurun görüşü olduğunu hikâye ettiğini, İmamü'l-Haremeyn (el-Cüveynî), Ebû Bekr el-Hatîb (el-Bağdâdî), Gazzâlî ve İbnu'l-Hatîb'in de bu görüşü tercih ettiğini ifade etmiştir.⁹⁶

Ebbette ricâl tenkidi alanında uzman kişilerin yönelttiği cerhin büyük ihtimalle kendisinden şüphe edilmemesi gereken bir bilgiye dayandığı kabul edilse bile, yine de bu konuda ihtiyata en uygun olan, sebebini beyan ederek cerh etmektir. Şüphesiz bu durum hem cerh sahibini Allah katında daha mâzur sayacak, hem de mecrûh râvinin kulların nazarında gereksiz yere sû-i zanna maruz kalmasını önleyecektir. Şu da var ki, fıskı sebebiyle cerh edilen râvinin daha sonraki hayatında günahından tevbe edip durumunu düzeltmiş olma⁹⁷ ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

Râvinin Fâsık Olmasının Doğurduğu Sonuçlar

Fâsık râvinin rivâyet ettiği hadis "münker"⁹⁸ kabul edilmiştir ki münker hadis, zayıf hadis çeşitlerinden biridir. Ancak fâsık râvinin haberi hakkında "münker" tabirinin kullanılışı, muhtemelen hicrî üçüncü yüzyıldan sonra yaygınlaşmış olmalıdır. Çünkü bu tarihten önce münker kelimesi, "zayıf râvinin sika râvilere *muhâlif* olarak rivâyet ettiği" ya da "sika da olsa râvinin rivâyetinde *tek kaldığı* (teferrüd ettiği)" hadis olmak üzere iki farklı anlamda kulla-

⁹⁵ İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdîrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 106, thk. Nureddin İtr, Dâru'l-fikr Dimeşk 1406/1986; Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-Beşîri'n-Nezîr fi usûli'l-hadîs*, s. 7, yy., ts; Süyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedribu'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, s. 264-265, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Müessesetu'r-reyyân Beyrut 1426/2005; Münâvî, Muhammed Abdurraûf, *el-Yevâkîf ve'd-dürrer fi şerhi Nuhbeti'l-fiker*, II, 374, I-II, thk. el-Murtaza ez-Zeyn Ahmed, Mektebetu'r-rüşd, Riyad 1999; Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Hindî, *er-Ref'u ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, s. 27-28, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, Mektebetu İbn Teymiyye, yy., ts.

⁹⁶ İrâkî, Zeynüddin, *et-Takyîd ve'l-izâh limâ utlika ve uġlika min Kitâbi İbni's-Salâh (Câmiu şurûhi Mukaddimeti İbni's-Salâh içinde)*, II, 8, I-II, thk. Rıdvan Câmî' Rıdvan, Dâru'l-ğaddî'l-cedîd, Kahire-Mansûre 1432/2011.

⁹⁷ Bulkînî, Ebû Hafs Ömer b. Raslân, *Mehâsinu'l-İstîlâh*, II, 12, I-II, thk. Rıdvan Câmî' Rıdvan, Dâru'l-ğaddî'l-cedîd, Kahire-Mansûre 1432/2011.

⁹⁸ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, s. 112; Tahhân, Mahmud, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, s. 119, Mektebetu'l-meârif li'n-neşr ve't-tevzî', Riyad 1425/2004. Fâsık râvinin naklettiği hadise "metrûk" tabir edildiği de olmuştur. Bkz. Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, "Metrûk" md., s. 272; Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, "Metrûk" md., s. 222; Aydınli, *age.*, "Metrûk" md., s. 181.

nılmıştır.⁹⁹ Üçüncü yüzyıldan sonra ise itikâdî mezheplerde genellikle *büyük günah işleyen kimse* (mürtekb-i kebîre) için fâsık kelimesinin kullanımı yaygınlaştığı için olsa gerek, “münker hadis” aynı zamanda fâsıkın (mürtekb-i kebîrenin) hadisleri için de söylenir olmuş gözükmektedir.

“*Kim yalan olduğunu gördüğü bir hadisi benden rivâyet ederse, yalancılardan biri de işte odur!*”¹⁰⁰ şeklinde Rasûlullah'tan nakledilen meşhur bir hadiste yer aldığı üzere Sünnet, münker haberlerin nefyi (nakledilmemesi/engellenmesi) yönünde bir delâlette bulunmaktadır.¹⁰¹

Nitekim bazı âlimler fâsıkın haberinin merdud sayıldığını açıkça dile getirmişlerdir.¹⁰² **Hatîb-i Bağdâdî** de hadislerde bildirilen büyük günahları işleyenlerin adâletinin sâkıt olacağını ve tevbe edinceye kadar onların haberlerinin kabul edilmeyeceğini söyleyerek, kebâirden olduğu kesin bilinmeyen ma'siyet fiillerini sürekli olarak yaptığı sabit olan kişiler hakkında da hükmün geçerli olduğunu belirtmiştir.¹⁰³ Hatîb-i Bağdâdî, fıskı sabit olan kim-seden semâin (hadis dinlemenin) câiz olmadığı konusunda ehl-i ilmin ittifak ettiğini de kaydetmiştir.¹⁰⁴

Müfessir **Kurtubî** (v. 671/1272), “fıskı sâbit olanın, haberlere dair söylediği de icmâ ile bâtil olur.”¹⁰⁵; **Tahir el-Cezâirî** (v. 1338/1922) de, “İster bizden isterse muhaliflerimizden olsun, âlim bile olsa hiçbir fâsıka iltifat edilmez.”¹⁰⁶ demek suretiyle fâsık râvinin haberinin kesin olarak reddedileceğini ifade etmiş olmaktadır.

İbnu'l-Vezîr ise, açık bir delil ile değil de tevil yoluyla fâsık olduğu kanaatine varılan (fussâku't-te'vîl) bir kişinin haberinin kabul edileceğine dair otuz beş delil¹⁰⁷ sunmuş, bunların on beşinci sırasında ise: “*Eğer bilmiyorsanız, zikir ehline (bilenlere) sorunuz.*”¹⁰⁸ âyetini delil getirmiştir.¹⁰⁹ Ona göre, bu âyette bilenlere sorulması istendiğine ve “ehl-i zikir”

⁹⁹ Yücel, Ahmet, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi-Hicrî İlk Üç Asır*, s. 170-171, Marmara Üni. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

¹⁰⁰ Ahmed, *Müsned*, IV, 2490 (no: 18268); Müslim, Mukaddime, I, 8; İbn Mâce, Mukaddime 5 (no: 38-41); Tirmizî, İlim 9 (no: 2662).

¹⁰¹ Müslim, Mukaddime, I, 8; Kâsımî, Muhammed Cemaleddin, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 111, y.y., ts.

¹⁰² Kâsımî, *Kavâidu't-tahdîs*, s. 111; Öge, *İslâm Düşüncesinde Fısk Kavramı*, s. 11.

¹⁰³ Hatîb el-Bagdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, s. 101.

¹⁰⁴ Hatîb el-Bagdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*, I, 130, I-II, Mektebetu'l-meârif, Riyad 1403.

¹⁰⁵ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *Tefsîr*, XVI, 312, I-XX, Kahire 1372.

¹⁰⁶ Tahir el-Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, II, 890, I-II, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, Mektebetu'l-matbûât el-İslâmiyye, Beyrut 1416/1995.

¹⁰⁷ İbnu'l-Vezîr, *el-'Avâsım ve'l-kavâsım fi'z-zebbi an sünneti Ebî'l-Kâsım*, II, 316 vd., I-IX, thk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetu'r-risâle, Beyrut 1415/1994.

¹⁰⁸ Nahl, 16/43; Enbiya, 21/7.

¹⁰⁹ İbnu'l-Vezîr, *el-'Avâsım ve'l-kavâsım* II, 362.

tabiri kullanıldığına göre, fâsıku't-te'vîl bile olsa işinin ehli olanın verdiği haberin kabul edileceği anlaşılır.¹¹⁰ Bu da gerçekten güzel bir çıkarımdır.

Ayrıca verdiği haberin araştırılması istenen fâsık râvinin bundan sonraki hayatında toplumdan tamamen soyutlanması ve dışlanması gibi bir durumda da söz konusu değil gibi gözükmemektedir. Nitekim ilgili âyetin nâzil olmasına sebep olduğu düşünülen¹¹¹ **el-Velid b. Ukbe b. Ebî Mu'ayt** fâsık olarak nitelendirilmesine rağmen daha sonraki idarî hayatta kendisine oldukça aktif olarak görev verilmiş olması da bu görüşümüzü destekler. Öyle ki, daha önce Hz. Peygamber'in hayatta olduğu zaman diliminde bir zekât toplama meselesinde tenkit edilen el-Velid b. Ukbe, muhtemelen bu işin ehli olduğu için Hz. Ebû Bekir halife olunca yine Kudâa kabilesinin zekâtlarını toplamakla görevlendirilmiş, küçük bazı birliklerin başında Irak taraflarına gönderilip Mezâr ile Aynüttemr gibi merkezlerin fethine katılmış, görevini başarıyla tamamlaması üzerine bu sefer Ürdün istikametine yollanmıştır. Hz. Ömer döneminde de birliğiyle Suriye ve Şam taraflarının ordu kumandanı Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'in emrine verilmiş, bu sırada Kinnesrîn ve el-Cezîre'yi fetheden bazı kuvvetlere kumandanlık yapmış, yine Rebîa ve Benî Tağlib gibi kabilelere zekât âmili olarak vazifelenmiştir. Hz. Osman'ın hilâfeti sırasında da Kûfe merkezli Irak genel valiliği ve ordu kumandanlığı yapmıştır.¹¹² Bu da fâsık râvinin tevbe ettikten ve kendi halini düzelttikten sonra toplum hayatında yine yer edinebildiğini göstermektedir.

Fısk ile bid'at arasında sıkı bir ilişki olduğu daha önceki açıklamalarımızda yer almıştı. İşte bid'at sahibi bir râvinin naklettiği haberlerin de kabul edilip edilmeyeceği araştırılmıştır. Buna göre küfrü gerektiren bir inanç sebebiyle bid'atçı sayılan kişinin verdiği haber kabul edilmezken, "müfessak" olan yani işlediği bir günahahtan dolayı fâsık sayılan bir râvinin haberi çeşitli açılardan değerlendirilmiştir. Neticede âlimlerin çoğu, bid'atının propagandasını yapmadığı takdirde bu çeşit bir mübtedi'in naklettiği haberin kabul edilmesi gerektiği yönünde görüş beyan ettiği bildirilmiştir.¹¹³

İbn Dâkiki'l-İd (v. 702/1302) ise hadisinin kabulü meselesine fâsık bid'atçının reklamının yapılması noktasından bakarak, konuya daha farklı bir bakış açısı getirmiştir. O der ki, eğer onun verdiği haber diğerlerinin haberiyle örtüşürse, bid'atının övgüsü olmasın

¹¹⁰ Emîru's-San'ânî, *Tavzihu'l-efkâr*, II, 213.

¹¹¹ Taberî, *Tefsîr*, XXII, 286-288; Zemahşerî, *Keşşâf*, VI, 370; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 209.

¹¹² Geniş bilgi için bkz. Efendioğlu, Mehmet, "Velîd b. Ukbe", *DİA*, XLIII, 35-36, İstanbul 2013.

¹¹³ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, s. 127-128; Emîru's-San'ânî, *Tavzihu'l-efkâr*, II, 234 (Fâsıkın ve ehli-ehvânın haberinin kabulü konusunda uzun bir değerlendirme için ayrıca bkz. II, 199-212, dipnot); Yaran, Rahmi, "Bid'at", *DİA*, VI, 129-131, İstanbul 1992. Bid'atları sebebiyle fâsık sayılan kişilerin rivâyetlerinin durumu hakkında değerlendirme için konuyla ilgili tezlere de bakılabilir. Mesela bkz. Güneş, Yusuf, *Hadis Usûlü Açısından Bid'at Ehli Râviler ve Rivâyetlerinin Değeri*, s. 73 vd., Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. SBE., İstanbul 1999; Özdemir, Zehra, *Hadis Usulünde Ehl-i Bid'at Problemi ve Uygulamadaki Yansımaları*, s. 39-50, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üni. SBE., Kayseri 2007.

ve (yaktığı fitne) ateşi sönsün diye yine de ona iltifat edilmez. Çünkü fâsık bid'atçının cezası, onun güzel vasıflarının dile getirilmemesidir. Şayet verdiği haber başkalarına muvafakat etmiyor ve bu hadis sadece onun yanında bulunuyorsa; bu durumda o kişinin doğru sözlü, yalandan uzak duran, dindarlığıyla meşhur biri olması ve rivâyet ettiği hadisin bid'atıyla ilgili olmaması şartıyla, bu hadis alınarak bir sünnetin neşredilmesi şeklinde gerçekleşecek maslahatın, onun bid'atının hor görülmesi ve söndürülmesi şeklindeki maslahata tercih edilmesi gerekir.¹¹⁴ Yani ona göre bu durumda iki maslahat söz konusudur; biri sünnetin neşri, diğeri ise bid'atın yok edilmesi maslahatı olup, bunlardan birinci maslahat tercih edilmelidir. Bu durumda tabii, fâsık bid'atçının başkalarına muvâfik olarak naklettiği hadisin kabul edilmeyip, muhalif olarak haber verdiği hadisin -Sünnetin yayılması adına- kabul edilmesi gibi enteresan bir sonuç da çıkmış olmaktadır.

Bununla birlikte mezhebinin dâîliğini yapan kimi râvilerin rivâyetlerinin de bazı meşhur hadisçiler nazarında itibar görebildiği anlaşılmaktadır. Nitekim **el-İrâkî**'nin de belirttiği gibi Buhârî, Hâricî dâîlerinden İmrân b. Hittân (عِمْرَانُ بْنُ حِطَّانٍ)¹¹⁵ ile Buhârî ve Müslim ikisi birlikte Mürcîî dâîlerinden Abdülhamid b. Abdîrrahman el-Himmânî (عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْحِمَّانِيِّ)¹¹⁶ ile ihticac etmişlerdir.¹¹⁷ Hatta bu iki büyük âlimin bid'atle cerh edilmiş râvilerinin sayısı da tespit edilmeye çalışılmış ve bunların toplamı 80'î bulmuştur.¹¹⁸

¹¹⁴ Emîru's-San'ânî, *Tavzihu'l-efkâr*, II, 234.

¹¹⁵ Buhârî'nin kitabında İmrân b. Hittân'ın geçtiği rivâyetler şöyledir: Buhârî, *Libas* 24 (no: 5497), 88 (no: 5608). Ayrıca bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 99 (no: 321), V, 3430 (no: 24319), 3644 (no: 26055), 3662 (no: 26202); Ebû Dâvud, *Libas* 47 (no: 4151); Nesâî, *Zinet* 90 (no: 5321). İmrân b. Hittân'ın cerh-ta'dil açısından durumu hakkında ayrıca bkz. İbn Hacer, *Hedyü's-sârî Mukaddimetu Fethi'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, s. 577-578, Dâru'l-hadîs, Kahire 1424/2004.

¹¹⁶ Buhârî ve Müslim'in kitaplarında Ebû Yahya Abdülhamid b. Abdîrrahman el-Himmânî'nin geçtiği rivâyetler şöyledir: Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân* 31 (no: 4761); Müslim, *Mukaddime*, I, 20, *Salâtü'l-müsâfirîn* 68 (no:713). Ayrıca bkz. İbn Mâce, *Taharet* 615 (no: 615), *Cenâiz* 1 (no: 1440), *Tıb* 2 (no: 3441); Ebû Dâvud, *Taharet* 69 (no: 179), *Hudûd* 1 (no: 4355), *Edeb* 6 (no: 4788); Tirmizî, *Taharet* 10 (no: 14), *Libas* 38 (no: 1780), *Menâkıb* 56 (no: 3855), 66 (no: 3908). el-Himmânî'nin cerh-ta'dil açısından durumu hakkında ayrıca bkz. İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 556.

¹¹⁷ Hatiboğlu, Mehmed Said, "Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri", *İslâmî Araştırmalar, Hadis-Sünnet Özel Sayısı*, s. 6, cilt: 10, sayı: 1-2-3-4, ss. 1-29, Ankara 1997.

¹¹⁸ Bunlardan 31'i Kaderiyye'den, 24'ü Şîa'dan, 13'ü Mürcie'den, 7'si Hz. Ali'ye buğz eden Nasbcî'lardan, 2'si Harûriyye'den, 1'er tanesi ise Cehmiyye, Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı konusunda görüş beyan etmeyen Vâkıfiyye ve zalim idarecilere karşı bilfiil karşı çıkmayan Ka'diyye'dendir. Bkz. Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, s. 285-286. Ayrıca bkz. Hatiboğlu, "Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri", s. 6. Makale sahibi ilerleyen satırlarda, Müslim'in hemşehrîsi ve müstahrici İbnü'l-Ahrem'den (v. 344/955) naklen, "Müslim'in kitabı Şîi'lerle doludur!" sözünü de aktarmaktadır. Buna karşılık, *Sahîhayn*'da bulunan bid'atçı râvilerin sayısının oldukça az ve bunların yer aldığı rivâyetlerin de "usûl" denilen asıl hadisler değil ancak "şevâhid" türünden olduğu iddiası ortaya atılmıştır. Bkz. Ebû Muâz, *Şerhu Nüzheti'n-nazar*, s. 303 (dipnot).

Buhârî'nin kitabında bulunan Mürcîî, Hâricî, Nâsibî, Kaderî ve Şîi olmak üzere toplam 36 râvi hakkında bir değerlendirme için bkz. Demirel, Harun Reşit, "İbn Hacer'in *Takribu't-Tehzîb*'de Buhârî'nin

Buhârî'nin, hadisini aldığı Basralı şair **İmran b. Hittân es-Sedûsî** (v. 84/703) Hz. Âişe, Ebû Musa el-Eş'arî ve İbn Abbas'tan rivâyetleri olan bir tabîî âlimi olup, Hâricîler'den Ka'diyye'nin reisidir. Hz. Ali'nin kâtili olan İbn Mülcem'e mersiye yazmış¹¹⁹, bu nedenle Buhârî şârihi **Bedrüddin el-Aynî**'nin (v. 855/1451) büyük tepkisini çekmiştir. Bu hususta el-Aynî şöyle diyor:

“Buhârî'nin böyle bir zattan hadis nakletmemesi vâcibâttan iken, Hz. Ali'nin kâtilini metheden kimsenin rivâyetini kabul etmesi ne iştir diye sorarsan derim ki: Birisi (İbn Hacer'i kastediyor), 'Buhârî, bid'atçıden hadis naklinde koyduğu kaideye uyarak -ki bu kaide, bid'atçinin doğru sözlü, dindar olmasıdır- İmran'dan bu hadisi rivâyet etmiştir...' demiş.¹²⁰ Buhârî bu zattan hadis almakta haklı değildir. Bu adam nereden doğru sözlü oluyormuş? Mel'ûn İbn Mülcem'in methini yapmakla en çirkin yalanı işlemiştir. Dindar olan kimse Hz. Ali gibi bir zatın katlinden nasıl sevinir de onun kâtilini metheder?”¹²¹

İbn Hacer, bu ağır ve gerçekten yerinde ithama verdiği cevapta, bu yorumun gafletten ve bilgisizlikten kaynaklandığını söylemesine, İmrân'ın ömrünün sonunda Hâricî görüşünden dönmüş olduğunun rivâyet edildiğine dair bir görüş ileri sürmesine ve Buhârî'nin mütâbî'ler arasında böyle bir hadisi tahric etmesinin bir zararı olmadığını iddia etmesine rağmen, onun söyledikleri el-Aynî'nin ağır ithamlarına cevap teşkil edecek derecede ikna edici olmaktan uzak görünmektedir.¹²² Ayrıca daha önce işaret ettiğimiz üzere Buhârî, İmrân b. Hittân adlı kişinin rivâyetlerine sadece mütâbî'ât arasında yer vermemiş, aynı zamanda onun mütâbî' olmayan yani “asıl” olan bir rivâyetini de kitabına almıştır.¹²³

Yapılan bu değerlendirmelerden bid'atçı râvilerden sadece mezhebinin propagandasını yapmayanların değil, aynı zamanda dâî dediğimiz propagandist/fanatik kişilerin haberlerine de az da olsa değer verildiği anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla buradan hareketle fâsık râvinin rivâyetinin hiçbir şekilde kabul edilmemesi gerektiği gibi bir sonuç çıkarılabilir. Ancak kanaatimizce bu açıklamaların tamamını Hucurât suresindeki ilgili âyetle¹²⁴ birlikte düşünmek gerekir ki, bu durumda fâsıkın verdiği bütün haberler tümünden reddedilecek değildir. Çünkü âyet-i kerime o haberin hemen

Bid'at Ehli Olmakla Cerh Edilen Râvilerinden Bahsetmesi ve *Hedyü's-sârî (Mukaddime)*'deki Müdafası”, *EKEV Akademi Dergisi*, s. 36-52, c. 2, sy. 3 (Kasım 2000), ss. 29-59, Erzurum.

¹¹⁹ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî* s. 577.

¹²⁰ Burada kastedilen İbn Hacer'dir. Bkz. *Fethu'l-bârî*, X, 290.

¹²¹ Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddin Mahmud b. Ahmed el-Hanefî, *Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XXXI, 491 (no: 5835), I-XXXVI, 1427/2006. Ayrıca bkz. Hatiboğlu, “Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri”, s. 7.

¹²² Değerlendirmeler için bkz. Demirel, “İbn Hacer'in *Takrîbu't-Tehzîb*'de...”, s. 40-41, 54-55; Sakallı, Talat, *Hadis Tartışmaları-İbn Hacer-Bedrüddin Aynî*, s. 130-131, TDV Yayınları, Ankara 1996.

¹²³ Buhârî, Libas 24 (no: 5497), 88 (no: 5608).

¹²⁴ Hucurât, 49/6.

reddini değil iyice araştırılmasını emretmektedir. Araştırma neticesinde fâsıkın verdiği haberin doğru ve vâkıya mutabık olduğunun anlaşılması durumunda onun kabul edilme-mesi için hiçbir makul sebep yoktur.¹²⁵

Râvinin fısk sahibi birisi olduğu netleştikten sonra ortaya çıkan problemlerden bir diğeri, anlaşmazlıkların vukûu anında fâsıkın şahitliklerinin geçerli olup olmadığı meselesiyle ilgilidir. **İbn Rüşd**'e (v. 595/1198) göre âlimler fâsıkın şahitliğinin makbul olmadığı konusunda görüş birliği etmişler fakat tevbe ettiği bilindiği takdirde onun şahadetinin kabul edileceği hususunda da ihtilaf etmemişlerdir. Bununla birlikte fâsıklığı kazf (iftira) suçundan önce olan kimseler bundan istisnadır. Çünkü **Ebû Hanife** (v. 150/767) onun şahitliğinin tevbe etse bile kabul edilmeyeceğini söylemiştir. Cumhura göre ise böyle bir kimsenin de şahitliği kabul edilir.¹²⁶

Zemaşerî (v. 538/1143) de konuyla ilgili görüş belirten âlimlerdendir. Ona göre fâsık kimsenin hükmü ve şahitliği gibi imamlığı da uygun değildir; dolayısıyla fâsık, namaz kıldırması için öne geçirilmez, ona itaat vacip olmaz, haberi kabul edilmez.¹²⁷

Konuyu özetlemek gerekirse, yapılan bütün bu yorumlara rağmen işlediği bir günah sebebiyle bir râvinin fâsık sayılması hususunun istismara açık bir konu olduğunu dikkatten uzak tutmamak gerekir. Çünkü alenen işlenen büyük günahlar dışında kalan bazı şeylerin günah olup olmadığı içtihâdî bir mesele haline gelebilmektedir. Yani bir râvinin kendi mezhebinde veya yaşadığı bölgede mübah sayılan bir ameli işlemesi, onu cerh eden kişinin mezhebine göre ma'siyet olarak adlandırılabilir. Nitekim **Küfelilere/Hanefilere** göre "nebiz" içmek câizdir; onlar "**nebiz**" ile "**hamr**" denilen ve içilmesi yasak içkinin birbirinden farklı şeyler olduğunu düşünmektedirler. **Hicâz ulemâsı** ise onların aksine bu ikisinin aynı olduğu kanaatindedir ve onlar her ikisi için de "hamr" tabirini kullanmaktadırlar. Bu durumda herhangi bir Hicazlı âlim, kendi mezhebine göre câiz olduğu için nebiz içen Küfeli bir râviyi gördüğünde "hamr" içiyor diye ta'n edip bu râviyi fâsık ve mecrûh kabul edebilmektedir.¹²⁸ Bu da fısk ile niteleme konusunun bazen içtihâdî bir hal alabileceğini ve aynı râvi hakkında mezheplere göre farklılık arz eden bir yorumun ortaya çıkabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla bir râvinin adâletinin, farklı yorumlanması mümkün olan içtihâdî hüküm-

¹²⁵ Müçtehit Zeydî âlimi Emîru's-San'ânî (v. 1182/1768) de aynı kanaatte olup, âyette sözü edilen "te-beyyün" lafzının o kişinin verdiği haberin doğru mu yalan mı olduğu konusunda "araştırma yapma" anlamına geldiğini söylemiş, onu kesin reddetmenin ve haberini yalanlamanın ne lügatte, ne şeriatta ve ne de örfte "tebeyyün" diye tabir edildiğini belirtmiştir. Çünkü tebeyyün, "tefa'ul" kalıbında "beyan" kelimesinden türemiştir ve "beyana ihtiyaç hissetmek" anlamına gelir ki bu da toptan (peşinen) red veya kabul ile olacak bir şey değildir. Bkz. Emîru's-San'ânî, *Tavzihu'l-efkâr*, II, 229.

¹²⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-müctehid*, s. 346. Ayrıca bkz. Yılmaz, Musa K., "Fâsık ve Eğlence", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, yıl: 1997, s. 9, Şanlıurfa 1997.

¹²⁷ Zemaşerî, *Keşşâf*, I, 130 (Bakara, 2/124. âyetin tefsiri).

¹²⁸ Ebû Muâz, *Şerhu Nüzheti'n-nazar*, s. 221.

lerle değil, ancak üzerinde ittifak edilen bir fîsk veya ma'siyet sebebiyle düşeceği unutulmamalıdır.

Sonuç

Türkçe makale veya tezlerde Hadis Usulü alanında şimdiye kadar *fısku'r-râvî* konusunun bir bütün halinde ve derli toplu ele alındığı bir çalışma bilmiyoruz. Bu yönüyle bizce önemli bir boşluğu doldurmasını ümit ettiğimiz bu makalemizde, Kur'ân'da, Hadislerde ve İslâm Mezhepler Tarihi'nde fîsk ve türevlerinin nasıl kullanıldığını tespit etmeye gayret ettik. Neticede gerek Kur'ân'da gerekse İslâm düşünce tarihinde en sık kullanılan kavramlardan birinin fîsk/fâsık kelimesi olduğunu gördük. Kısaca söylemek gerekirse, Kur'ân-ı Kerim'in pek çok âyetinde bu kelimedden türeyen (müştak) kavramlar kullanılmış olup, bunların büyük bir çoğunluğunda muhatap kâfir, müşrik ve münâfıklardır. Bununla birlikte fîsk kelimesi zaman zaman müslümanların bazı davranışları hakkında da söz konusu edilmiştir. Biz bu sınırlı çalışmamızda âyet-i kerimelerden hareketle söz konusu kelimenin müslümanlar için de kullanıldığını net bir şekilde müşahede ettik.

Fîsk kavramı âyetlere paralel olarak hadislerde de yaygın olarak kullanılmıştır. Bu kelime hadis rivâyetlerinde genellikle büyük günahların işlenmesi, dinin emir ve yasalarına aykırı davranılması manasındadır. Bunun yanı sıra fare, akrep, yılan, azgın ve saldırgan köpek, çaylak, karga gibi bazı hayvanlar için de fâsık tabirinin kullanıldığı, bunların harem bölgesi dâhilinde bile olsa öldürülmelerine izin verildiği bildirilmiştir.

Mezhepler Tarihi'ne baktığımızda ise fîsk kavramının, âyetlerdeki kâhîr ekseriyetle kâfir, müşrik ve münâfıkları içine alan çok geniş anlam şemsiyesinden sıyrılarak daha dar bir alana hapsedildiğini görmekteyiz. Öyle ki bu dönemde fîsk sözcüğü neredeyse büyük günahlarla özdeş hale getirilmiş ve fâsık kelimesi de müslüman *mürtekb-i kebîre* (büyük günah sahibi) için kullanılmaya başlanmıştır. Bu anlamda fîsk kavramında bir "anlam daralması" meydana geldiğini söylememiz mümkün gözükmemektedir. Elbette bu anlam daralmasında hicrî ikinci ve üçüncü yüzyıllardaki iman-amel münasebetine dair tartışmaların büyük etkisinin olduğu dikkatten uzak tutulmamalıdır.

Hadis Usulü sahasına geldiğimizde de benzer bir durum karşımıza çıkmaktadır. Râvinin adâlet ve zabt yönünden tenkit edildiği on noktadan (*metâin-i aşere*) biri de fîsktir ve kişinin fâsık olup olmadığının araştırılması Hadis Usulü ilminde son derece önem arz etmektedir. Fâsık olduğu tespit edilen râvilerin rivâyetleri münker veya metrûk olarak isimlendirilmiştir.

Yine cerh ve ta'dil alanında yazılmış pek çok kaynakta fâsık râvî tabiri, hem büyük günah işleyen hem de Ehl-i Sünnet inancına aykırı olarak sahip olduğu bir inanç sebebiyle bid'atçı sayılan kişiler hakkında kullanılmıştır. Bu şekilde fâsık addedilen râvilerin adâletinin sâkit olup olmayacağı tartışılmış ve genellikle tevbe edinceye kadar onların rivâyetinin kabul edilmeyeceği yönünde değerlendirmeler yapılmıştır. Âlimlerden çoğu

bid'atına davet etmeyen kişilerin verdikleri haberin kabul edilebileceğini söylemiştir. Bununla birlikte bid'atının dâilîğini yapan bazı isimlerin de muteber hadis kaynaklarında yer bulduğu görülmüştür. Bu anlamda âlimlerce Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde hiç de azımsanmayacak sayıda bid'atçı râvî olduğunun tespit edilmesi, hatta bunlar arasında mezhebinin propagandasını yapanların da bulunması oldukça dikkat çekicidir. Ancak yine de bu râvilerin tevbe etmiş olmaları veya bu ithamlarla haksız yere karşı karşıya bırakılmış olabilecekleri ihtimalini de dikkate alarak ölçülü hareket etmekte fayda vardır.

Bir râvinin fâsık olup olmadığının tespiti de içtihadî bir konudur. Kişilerin açık beyanları ve herkes tarafından ittifakla küfrü gerektiren fiilleri olmadıkça (ki bu durumda kişi râvî olma özelliğini de kaybeder) onun fıskına hükmetmek o kadar kolay bir durum değildir. Çünkü bir mezhebe göre bid'at, günah ve dolayısıyla fısk sayılan bir şey, diğer bir mezhebe göre öyle kabul edilmeyebilir. Kûfelîler/Hanefîler ile Hicazlı âlimler arasında ihtilafa sebep olan "nebiz" bunun güzel bir örneğidir. Nebiz içen Hanefî bir râvî, kendi mezhebine göre fâsık sayılmadığı halde onu "hamr" denilen yasak içki ile özdeşleştiren Medîneli/Mâlikî bir âlime göre fâsık olarak addedilip rivâyetleri terk edilebilecektir. Bu ise aynı râvî hakkında birbirine taban tabana zıt iki yorumun ortaya çıkmasına sebep olacak, hatta birine göre râvileri sika olduğu için *sahih* sayılan bir hadisin diğerince *hasen* ve *zayıf* kabul edilmesine yol açabilecektir. Dolayısıyla üzerinde ittifak edilen hususlar dışında işlediği bir kusur sebebiyle bir râvinin fâsık olduğunu düşünerek adâlet sıfatını kaybettiğine hükmetmek çok acele verilmiş bir karar olabilir. İşte tam da bu yüzden, fâsık sayılan râvilerin verdiği haberlerin kabul edilip edilmeyeceği noktasında mezhebî sâiklerle değil, Hucurât suresindeki ilgili âyet merkeze alınarak karar verilmelidir. Çünkü âyet, fâsıkın rivâyetinin asla kabul edilmemesi gerektiğini değil, verdiği haberin iyice araştırılmasının lüzumunu vurgulamaktadır. Haberin doğruluğu anlaşıldığında onun yine de reddedilmesi için hiçbir sebep yoktur. Her ne kadar, fıskla nitelenen kişilerin söyledikleri doğru bile olsa, bid'atçının reklamı yapılmasın ve o kişiler toplum nazarında revaç bulmasın diye o haber kabul edilmemeli, diyen bazı âlimler çıkmışsa da, âyet-i kerimenin asıl üzerinde durduğu nokta, haberi verenin şahsından ziyade söyledikleridir. Bu demek değildir ki söyleyen kim olursa olsun, onun şahsına değil söylediğine bakılmalıdır. Elbette haberi getiren kişi de önemlidir. Kâfir ve müşrik gibi "gayr-i müslim" şahsiyetlerin söylediklerinin kabul edilmesinde öncelikle onların bu iman dışı vasıfları dikkate alınmak durumundadır. Onların kâfir olmaları zaten "râvî" sıfatını kazanabilmelerine engeldir. İslâm'a karşı küfrü tercih edenlerin, kendi iç âlemlerinde neler gizlediklerinden ve sözlerinin altında hangi fâsit fikirlerin bulunduğundan emin olunamaz. Fakat rivâyet eden râvî fâsık bile olsa bir "müslüman" olduğunda, öncelik onun söylediği şeyin araştırılmasında olacaktır. Çünkü fısk hakkında konuşmak içtihadî bir konudur, velev ki onun fâsık olduğuna karar versek bile yine de fâsık kişi doğru söyleyebilir. Hakikat, onu haber verenin fâsık olmasıyla bâtila dönüşecek değildir.

Bu yüzden hem bir râviye “fâsık” sıfatını yakıştırmak acele etmemeli, hem de fâsık olduğuna karar versek bile onun verdiği haberi hemen reddetmeyip dikkatli ve titiz bir şekilde araştırmalı ve doğru çıkarsa onu kabul etmeliyiz.

Kaynaklar

- Abdürrezzak, İbn Hemmâm es-San‘ânî (v. 211/826), *Musannef*, I-XII, Beyrut 1403/1983.
- Ahmed, Ebû Abdillâh İbn Hanbel eş-Şeybânî (v. 241/855), *Müsned*, I-VI, Dâru’l-fikr, Beyrut 1429/1430.
- Aliyyü’l-Kârî, Nureddin Ebû’l-Hasen Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî (v. 1014/1605), *Şerhu Şerhi Nuhbeti’l-fiker fi mustalahi ehli’l-eser*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, Beyrut ts.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl (v. 400/1009’dan sonra), *el-Furûku’l-luġaviyye*, Dâru’l-ilm ve’s-sekâfe, Kahire ts.
- Aşıkkutlu, Emin, “Fisk”, *DİA*, XIII, ss. 38-39, İstanbul 1996.
- Aycan, İrfan, “Haccâc b. Yusuf es-Sekâfi”, *DİA*, XIV, ss. 427-428, İstanbul 1996.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Marmara Üni. İlähiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddin Mahmud b. Ahmed el-Hanefî (v. 855/1451), *Umdetu’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, I-XXXVI, 1427/2006.
- Bebek, Adil, “Kebîre”, *DİA*, XXV, ss. 163-164, Ankara 2002.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Cu’fî (v. 256/870), *Sahîh*, I-VII, Beyrut 1410/1990.
- , *et-Târihu’l-kebîr*, I-VIII, Dâru’l-Fikr, Beyrut ts.
- Bulkînî, Ebû Hafs Ömer b. Raslân (v. 805/1403), *Mehâsinu’l-ıstılâh ve tazmînu Kitâbi İbni’s-Salâh (Câmiu şurûhi Mukaddimeti İbni’s-Salâh içinde)*, I-II, thk. Rıdvan Câmi’ Rıdvan, Dâru’l-ğaddi’l-cedîd, Kahire-Mansûre 1432/2011.
- Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr (v. 255/869), *Kitâbu’l-hayevân*, I-VIII, thk.-şerh Abdüsselâm Muhammed Harun, Dâru’l-Cîl, Beyrut 1416/1996.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd (v. 400/1009’dan önce), *es-Sihâh Tâcu’l-luġa ve sıhâhu’l-arabiyye*, I-VI, Beyrut 1410/1990.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali (v. 816/1413), *Ta’rifât*, thk. İbrahim el-Ebyârî, Dâru’l-kitâb el-Arabî, Beyrut 1405.

- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahman b. el-Fadl (v. 255/869), *Sünen*, thk. Mahmud Ahmed Abdülmuhsin, Dâru'l-ma'rif, Beyrut 1421/2000.
- Demirel, Harun Reşit, "İbn Hacer'in *Takrîbu't-Tehzîb*'de Buhârî'nin Bid'at Ehli Olmakla Cerh Edilen Râvilerinden Bahsetmesi ve *Hedyu's-sâri* (*Mukaddime*)'deki Müdafası", *EKEV Akademi Dergisi*, c. 2, sy. 3 (Kasım 2000), ss. 29-59, Erzurum.
- Demîrî, Ebû'l-Bekâ Kemalüddin Muhammed b. Musa (v. 808/1405), *Hayâtu'l-hayevân el-kubrâ*, ts.
- , *Hayâtu'l-hayevân*, tehzib ve tasnif: Es'ad el-Fâris, Dimeşk 1992.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (v. 275/888), *Sünenü Ebî Dâvud*, I-III, Beyrut 1409/1988.
- Ebû Muâz, Tarık b. İvazullah b. Muhammed, *Şerhu Nüzheti'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser (nüsha muhakkaka alâ hamsi mahtûtât)*, Dâru'l-me'sûr li'n-neşr ve't-tevzî', Kahire 1432/2011.
- Efendioğlu, Mehmet, "Velîd b. Ukbe", *DİA*, XLIII, 35-36, İstanbul 2013.
- Emîru's-San'ânî, Muhammed b. İsmail, *Tavzihu'l-efkâr li me'ânî Tenkîhi'l-enzâr* (v. 1182/1768), thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, I-II, el-Mektebetu's-selefiyye, Medine ts.
- Erul, Bünyamin, "Ta'n", *DİA*, XXXIX, ss. 558-560, İstanbul 2010.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (v. 370/980), *Tehzîbu'l-luğa*, I-XVI, thk. Abdülazim Mahmud-Muhammed Ali en-Neccâr, ed-Dâru'l-Misriyye li't-te'lîf ve't-terceme, 1384/1964.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahman el-Halil b. Ahmed (v. 175/791), *Kitâbu'l-ayn*, I-VIII, yy., ts.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb eş-Şîrâzî (v. 817/1414), *el-Kâmûsu'l-muhîd*, I-IV, el-Hey'etü'l-Misriyye el-âmmeh li'l-kitâb, 1399/1979.
- Güneş, Yusuf, *Hadis Usûlü Açısından Bid'at Ehli Râviler ve Rivâyetlerinin Değeri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. SBE., İstanbul 1999.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit (v. 463/1071), *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, el-Mektebetu'l-ilmîyye, Medine ts.
- , *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*, I-II, Mektebetu'l-meârif, Riyad 1403.
- Hatiboğlu, Mehmed Said, "Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri", *İslâmî Araştırmalar, Hadis-Sünnet Özel Sayısı*, cilt: 10, sayı: 1-2-3-4, ss. 1-29, Ankara 1997.
- Hızarcı, Ali, *Kur'ân'da Fısk*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üni. SBE., Ankara 2002.

- Irâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. el-Huseyn b. Abdirrahman (v. 806/1404), *et-Takyîd ve'l-îzâh limâ utlika ve uğlika min Kitâbi İbni's-Salâh (Câmiu şurûhi Mukaddimeti İbni's-Salâh içinde)*, I-II, thk. Rıdvan Câmi' Rıdvan, Dâru'l-ğaddîl-cedîd, Kahire-Mansûre 1432/2011.
- İtr, Nureddin, *Menhecu'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs*, Dâru'l-fikr, Dimeşk 1412/1992.
- İbn Adiy, Ebû Ahmed Abdullah b. Adiy b. Abdillâh el-Cürcânî (v. 365/976), *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, I-VII, Beyrut 1409/1988.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed (v. 235/849), *Musannef*, I-VII, Riyad 1409.
- İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya er-Râzî (v. 395/1004), *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, I-VI, Dâru'l-fikr 1423/2002.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (v. 852/1448), *Nuhbetu'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, Dâru'ihyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrut ts.
- , *Nüzhetu'n-nazar fi tavzihi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, Matbaatu Sefîr, Riyad 1422.
- , *Hedyü's-sârî Mukaddimetu Fethi'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-hadîs, Kahire 1424/2004.
- , *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Beyrut 1379.
- , *Lisânu'l-Mizân*, I-VII, Beyrut 1406/1986.
- , *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-XIV, Beyrut 1404/1984.
- , *Takrîbu't-Tehzîb*, Dâru'l-âsime, Riyad 1416.
- , *el-Îsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, I-VIII, Beyrut, 1412/1992.
- İbn Kânî, Ebû'l-Huseyn Abdülbâkî (v. 351/962), *Mu'cemu's-sahâbe*, I-III, Medine 1418.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr (v. 774/1372), *Tefsîr (Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm)*, I-IV, Dâru'l-fikr, Beyrut 1401.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî (v. 273/886), *Sünen*, I-II, Kâhire ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali (v. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-VI, Dâru'l-maârif, Kahire ts.
- İbn Râhûye, İshâk b. İbrâhim b. Mahled el-Hanzalî (v. 238/852), *Müsned*, I-III, Mektebetu'l-îmân, Medîne 1412/1991.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd el-Kurtubî (v. 595/1198), *Bidâyetu'l-müctehid ve nihâyetu'l-muktasid*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts.

- İbn Sîde, Ebû'l-Hasen Ali b. İsmail el-Mürsî (v. 458/1066), *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, thk. Abdülhamid Hindâvî, I-XI, Beyrut ts.
- İbnu'l-Esîr, Ebû's-Saâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî (v. 606/1209), *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, Beytu'l-efkâr ed-devliyye, Lübnan 2005.
- İbnu'l-Vezîr, Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim el-Vezîr el-Yemânî (v. 840/1436), *el-'Avâsım ve'l-kavâsım fi'z-zebbi an sünneti Ebî'l-Kâsım*, I-IX, thk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetu'r-risâle, Beyrut 1415/1994.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdîrrahman eş-Şehrezûrî (v. 643/1245), *Ulûmu'l-hadîs*, thk. Nureddin İtr, Dâru'l-fikr Dimeşk 1406/1986.
- İsmâîlî, Ebû Bekr Ahmed b. İbrahim b. İsmail (v. 371/981), *Mu'cemu şuyûhi Ebî Bekr el-İsmâîlî*, I-III, Mektebetu'l-ulûm ve'l-hikem, Medine 1410.
- Kâsımî, Muhammed Cemaleddin b. Muhammed Said b. Kâsım (v. 1332/1914), *Kavâidu't-tahdîs min funûni mustalahi'l-hadîs*, y.y., ts.
- Koçak, İnci, "Ahfeş el-Evsat", *DİA*, I, 526, İstanbul 1988.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara 1992.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (v. 671/1272), *Tefsîr (el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân)*, I-XX, Kahire 1372.
- Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Hindî (v. 1304/1886), *er-Ref'u ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, Mektebetu İbn Teymiyye, ts.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Yusuf b. ez-Zekî Abdurrahman b. Yusuf (v. 742/1341), *Tehzîbu'l-Kemâl*, I-XXXV, Beyrut, 1400/1980.
- Münâvî, Muhammed Abdurraûf (v. 1031/1622), *el-Yevâkîf ve'd-dürer fî şerhi Nuhbeti'l-fiker*, I-II, thk. el-Murtaza ez-Zeyn Ahmed, Mektebetu'r-rüşd, Riyad 1999.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri (v. 261/875), *Sahîh*, I-V, Beyrut ts.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şu'ayb b. Ali (v. 303/915), *Sünen (el-Müctebâ mine's-Sünen)*, I-VIII, Beyrut 1409/1988.
- , *es-Sünenü'l-kubrâ*, I-VI, Beyrut 1411/1991.
- Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekerıyya Yahya b. Şeref (v. 676/1277), *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-Beşîri'n-Nezîr fî usûli'l-hadîs*, yy., ts.
- Öge, Sinan, *İslâm Düşüncesinde Fısk Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üni. SBE., Erzurum 2000.
- Özdemir, Metin, "Anlam Kaymasına Uğrayan Kur'ânî Bir Kavram: Fâsik", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2. sayı, ss. 499-521, Sivas 1998.

- Özdemir, Zehra, *Hadis Usulünde Ehl-i Bid'at Problemi ve Uygulamadaki Yansımaları*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üni. SBE., Kayseri 2007.
- Râğib el-İsfehânî, Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal (v. 425/1033'ler), *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, I-II, Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, ts.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir (v. 666/1267), *Mu'cemu'r-Râzî (Muhtârû's-sihâh)*, Çağrı Yayınları, 1408/1987.
- Sakallı, Talat, *Hadis Tartışmaları-İbn Hacer-Bedruddîn Aynî*, TDV Yayınları, Ankara 1996.
- Sehâvî, Şemsüddin Muhammed Abdirrahman (v. 902/1497), *Fethu'l-muğîs şerhu Elfiyeti'l-hadîs*, I-III, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1403.
- Süyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (v. 911/1505), *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Müessesetu'r-reyyân Beyrut 1426/2005.
- Şafak, Ali, "Fısk", *DİA*, XIII, ss. 37-38, İstanbul 1996.
- Şahin, Sümeyye, *Bid'at ile İlgili Hadislerin Tahkik, Tahriç ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. SBE., İstanbul 2012.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezid (v. 310/922), *Tefsîr (Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân)*, XXII, 286-288, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, I-XXIV, Müessesetu'r-risâle, 1420/2000.
- Tahhân, Mahmud, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, Mektebetu'l-meârif li'n-neşr ve't-tevzî', Riyad 1425/2004.
- Tahir el-Cezâirî, Tahir b. Muhammed Salih Ahmed ed-Dımeşkî (v. 1338/1920), *Tevcihu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, I-II, thk. Abdülfettah Ebû Ğudde, Mektebetu'l-matbûât el-İslâmiyye, Beyrut 1416/1995.
- Tehânevî/Tânevî, Muhammed Ali/A'lâ b. Ali b. Muhammed (v. 1158/1745'den sonra), *Mevsûatu Keşşâfi istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Ali Dahrûc, I-II, Beyrut 1996.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (v. 279/892), *el-Câmiu's-Sahîh (Sünenu't-Tirmizî)*, I-V, Beyrut ts.
- Yaran, Rahmi, "Bid'at", *DİA*, VI, ss. 129-131, İstanbul 1992.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Fâsık", *DİA*, XII, ss. 202-205, İstanbul 1995.
- Yılmaz, Musa K., "Fâsık ve Eğlence", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, yıl: 1997, ss. 5-28, Şanlıurfa 1997.
- Yücel, Ahmet, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi-Hicrî İlk Üç Asır*, Marmara Üni. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.
- Uğur, Mücteba, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yayınları, Ankara 1992.

- Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Huseynî (v. 1205/1791), *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, I-XL, Matbaatu'l-hukûme, 1410/1990.
- Zemaşşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Amr b. Ahmed (v. 538/1143), *el-Keşşâf an hakâiki't-Tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, I-VII, ts.
- Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Cemâlüddin b. Abdullah b. Bahadır (v. 794/1391), *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, I-III, thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed Belâ Ferîc, Mektebetu edvâi's-selef, Riyad 1419/1998.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz (v. 748/1347), *Mizânu'l-İtidâl fî nakdi'r-ricâl*, I-VIII, Beyrut 1995.
- , *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, I-XXIII, Müessesetu'r-risâle, Beyrut 1413.
- , *el-Muğnî fi'd-duafâ*, yy., ts.
- , *Kitâbu'l-kebâir*, Dâru Temel li'n-neşri ve't-tevzî' (Temel Neşriyat), İstanbul 1985.

The Concept of al-Fisq and Fisq al-rawi in terms of the Hadith Methodology

Citation / ©-Tatlı, B. (2013). The Concept of al-Fisq and Fisq al-rawi in terms of the Hadith Methodology, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 13 (2), 21-54.

Abstract- *One of the most frequently used concepts both in the Qur'an and the Islamic intellectual history is certainly concept of "al-fisq" (الفسق). In many verses of the Qur'an is used derivatives of this word and the vast majority of them deal with infidels, polytheists and hypocrites. However the word of "al-fisq" is used from time to time about the some behaviors of Muslims. When we look at the History of al-Mazâhib/Islamic Sects we realize that the concept of al-fisq is nearly identified with the great sins (al-kabair) and the word of "al-fâsiq" was used for the owner of great sins (al-murtakib al-kabirah). In this sense, we can say that a "narrowing of meaning" has occurred in the concept of al-fisq in the subsequent period. When we came to the Methodology of Hadith area we come across a similar situation too. Thus, the phrase of "al-rawi al-fâsiq" is used in books of al-Carh and al-Ta'dil for the people who commit a grave sin and for al-mubtadis/heterodox persons. In this article which has not been studied in a tidy manner in the Methodology of Hadith, we have wanted to tell this adventure with the concept of al-fisk and tried to provide information on approaches to the topic in the Methodology of Hadith.*

Key Words: *al-Fisq, al-fâsiq, fisq al-rawi, bid'ah, al-murtakib al-kabirah, Qur'an, hadith, Sunnah, methodology of hadith*